

Litteraturgranskningar

MADELEINE HILDING: *Arbetsstrivsel och psykisk påfrestning. En studie av arbetsmiljö i samband med omlokalisering av statlig verksamhet.* Stockholm 1985: Företagsekonomiska institutionen.

Frammot midnatt den 26 maj 1971 beslutade riksdagen om etapp I av utlokaliseringen av statliga myndigheter från Stockholm. Två år senare kom beslutet om etapp II. Totalt berördes ca 11.000 tjänster av beslutet, dvs omkring en tiondel av antalet statligt anställda i Stockholm.

1972 utfärdade regeringen en omplaceringskungörelse. Den innebar att myndigheterna inte fick ledigförklara tjänster i Stockholmsområdet utan tillstånd från SPN, Statens personalnämnd. I en senare omplaceringsföreskrift föreskrevs att även internt ledigförklarade tjänster skulle omfattas av förbudet.

I december 1972 rullade de första myndigheternas flyttlass ut från huvudstaden. Men långifrån hela den ursprungliga personalen följde med till de nya orterna. Inte mindre än 50 procent av de anställda sökte omplacering hos SPN. Hälften av dessa omplacerades också. Många sökte nya arbeten på egen hand. Man beräknar att bara 20–30 procent av den personal som fanns vid de berörda verken när omlokaliseringen beslutades till slut flyttade med till de nya orterna.

Det inrättades en särskild nämnd för omplaceringsfrågor (NOM) för att pröva ansökningar om att bli undantagen från flyttningsskyldighet. 12 procent av den personal som berördes av utflyttningen fick en s k NOM-garanti, vilken berättigade till fortsatt anställning i Stockholmsområdet med bibehållen lön. Det blev sedan SPN:s uppgift att omplacera NOM-garanterna, vilket också lyckades i 80 procent av fallen. För 300 NOM-garanter som inte genast kunde få ny statlig tjänst i Stockholm inrättades personliga tjänster i avvaktan på att vakanser skulle uppstå.

För myndigheterna, och inte minst för individerna, var detta en dramatisk process. Hur det gick för myndigheterna vet vi numera någorlunda. Inga kända administrativa katastrofer har inträffat och inrikesflyget kan glädja sig åt ett stabilt underlag av tjänsteresenärer. Hur gick det då för dem som blev kvar i Stockholm, på skilda

villkor omplacerade till andra myndigheter? Att undersöka detta har varit uppgiften för företagsekonomen Madeleine Hilding. Resultaten har redovisats dels separat till beställaren SPN, dels som en avhandling i företags ekonomi med titeln *Arbetsstrivsel och psykisk påfrestning. En studie av arbetsmiljö i samband med omlokalisering av statlig verksamhet* (Företagsekonomiska institutionen, Stockholms universitet, 1985). Undersökningen omfattar samtliga s k NOM-garanter och dessutom ett urval (var 4:e person) av de övriga som sökte omplacering hos SPN, totalt 1.031 personer.

Det allätande företagsekonomiämnet har därmed försökt sig på ytterligare en inmutning. Om detta är i och för sig inget ont att säga. Studiet av offentliga organisationer har bara att vinna på att olika discipliner söker tillämpa sina perspektiv och metoder på området. I detta fall är det dock tveksamt om det blivit någon större vinst, vare sig för forskningsområdet eller för ämnet företagsekonomi. Författaren har själv lagt ned ett oerhört arbete, värt all respekt, på sin enkät och dess bearbetning. Trots detta är de resultat som redovisas magra och i många fall måste man starkt ifrågasätta deras hållbarhet. Min uppfattning är att företagsekonomiämnets forskningsmiljö i detta fall visat sig otillräcklig. I avhandlingen tillämpas ingen för företagsekonomin specifik ansats, metod eller teknik. Avhandlingen står inte metodmässigt på den nivå som är gängse inom andra samhällsvetenskapliga ämnen. Utan att vara fackman vågar jag påstå att arbetet inte heller motsvarar nivån inom den beteendevetenskapliga forskning (närmast i arbetspsykologi) som i Sverige specialiserat sig på arbetsmiljöfrågor. Jag skall i det följande först underbygga detta med några exempel och därefter redovisa några egna analyser av avhandlingens datamaterial.

”Den psykiska påfrestningens variation”

Författaren har (s 57) grafiskt framställt en ”modell för den psykiska påfrestningens variation för omlokaliseringshotad individ”. I korthet går modellen ut på att graden av oro blir jämnt *stigande* (med ett undantag) från det ögonblick beslut fattas om myndighetens omlokalisering och fram till en tidpunkt 3 månader före ut-

flyttningen. Till denna modell har knutits fem hypoteser vilka egendomligt nog utsäger att den psykiska påfrestningen vid de olika etapperna "upplevs som oförändrad" (alltså inte stegrad som i den grafiska modellen). Det faktiska resultatet enligt enkätredovisningen är en genomgående *minskning* av oron (s 114 ff). Under den långdragna proceduren med ansökningar, omplaceringsförslag från SPN, anställningsintervjuer etc skulle de berörda personerna således ha blivit allt lugnare och lugnare. Möjligen är det ett gott betyg åt SPN och dess omplaceringsproceduren. Författaren synes dock inte själv vilja ta sitt resultat för gott utan lanserar en annan förklaring. Tiden har hunnit läka alla sår hos de omlokaliseringshotade tjänstemännen. I avhandlingen beskrivs detta som "tidens läkande inverkan vid utdragna förlopp" (s 133).

Tidsfaktorn

Att tidsfaktorn haft sin inverkan på avhandlingens resultat skall inte bestridas. Om enkätsvaren inte kan accepteras utan vidare är det dock främst på källkritiska grunder. Författaren har också själv i inledningen till avhandlingen (s 24) påpekat riskerna för minnesfel och minnesförskjutningar (sk teleskopeffekter). Undersökningspopulationen består nu av personer som sökt omplacering och vilkas fall var avslutade hos SPN i juni 1979. För dem som var anställda i de myndigheter som ingick i etapp I betyder det att 9-10 år kan ha förflutit från riksdagsbeslutet år 1971 till ifyllandet av författarens enkätformulär åren 1980-81. Det säger sig då självt att svaren på detaljfrågor om vilken grad av oro personerna har upplevt i olika skeden av omplaceringsproceduren måste ifrågasättas källkritiskt. Det hade funnits en möjlighet att åtminstone delvis kontrollera tidseffekten med hjälp av en annan enkätfråga: "Hur länge har Du arbetat på Ditt nuvarande arbetsställe?" (svarsalternativen är graderade från "mindre än 3 månader" till "minst 5 år"). Svaren på denna fråga används emellertid inte i avhandlingen och finns inte heller redovisade i den omfattande tabellbilagan.

Kritiken ovan kunde utvidgas till att gälla en stor del av hela avhandlingen, vars syfte är att undersöka "arbetstrivsel respektive psykisk påfrestning efter tvång att byta arbetsplats på grund av omlokalisering av statlig verksamhet" (s 5). Den rimliga tolkningen av denna formulering bör vara att det är *effekterna* av det påtvingade bytet av arbetsplats som skall undersökas. Men hur säkra kan vi vara på att det är effekter av ett påtvingat arbetsbyte som kommer till uttryck i svarspersonernas uppgifter om hur de trivdes 1980-81, hur många sjukdagar de hade vid samma tid osv, när så lång tid kan ha förflutit efter själva arbetsbytet? Till arbetstrivsel och sjukdagar skall vi återkomma nedan. Här ställs endast

frågan om den använda metoden. I själva verket har avhandlingen på grund av problemen med tidsfaktorn i mycket fått karaktären av en allmän arbetsmiljöundersökning. Tabellerna visar framför allt hur ett urval statsanställda i Stockholmsområdet subjektivt karaktäriserade sin arbetsmiljö åren 1980-81. Vad de utsäger om de föregående omplaceringarnas effekter är mycket svårare att veta säkert.

Omplaceringskriterierna

Det ovan sagda kan underbyggas ytterligare. Avhandlingen ger ofullständig upplysning om de kriterier som nämnden för omplaceringsfrågor (NOM) tillämpade vid sin prövning av ansökningarna. I en redogörelse som budgetdepartementet publicerat redovisades följande kriterier: förestående pensionering, makes förvärvsarbete, vård av anhörig samt *hälsoskäl*. Nämnden hade särskild medicinsk expertis till sitt förfogande för att pröva hälsoskälerna. (Björn Edsta, *Omlokaliseringens effekter*, 1980). Denna skrift finns med i litteraturförteckningen, men kriteriet "hälsoskäl" och den medicinska prövningen nämns ingenstans i avhandlingen. Ifall syftet med undersökningen varit att klarlägga omlokaliseringens effekter är det en inte oväsentlig underlåtenhet. Om enkäten visar att de tjänstemän som omplacerades varit sjukskrivna oftare eller längre än andra, är det inte oviktigt att veta att de kanske blivit omplacerade just därför att de var sjuka. Eftersom "hälsoskäl" rimligen måste omfatta både fysiska och psykiska sjukdomstillstånd är det inte bara enkätens undersökning av sjukfrånvaron som kan ifrågasättas, utan även uppgifterna om personernas eventuella nedstämdhet, depressioner, sömnsvårigheter och liknande psykiska åkommor.

Resultatredovisningen

Det finns fler möjliga felkällor än de som hittills nämnts. Författarens huvudmetod vid enkätbearbetningen är korstabulering mellan svaren på resp enkätfråga och de fem grupperna i undersökningspopulationen (rågången går mellan dem som hade resp inte hade NOM-garanti). Tabellbilagan består av en omfattande redovisning av frekvenser och deras statistiska samband med de olika grupperna. Det är i och för sig både legitimt och riktigt att författaren redovisar hur de undersökta grupperna skiljer sig åt med avseende på olika variabler. Min metodmässiga invändning är att man inte får stanna där. Man riskerar då att hamna i tankefällan att förutsätta vad som skulle bevisas. Om man finner signifikanta variationer mellan grupperna är frestelsen stor att förutsätta att det som konstituerar grupptillhörigheten också förklarar variationerna. I detta fall skulle således egenkapen att ha fått, eller inte ha fått NOM-garanti vara en

förklaring till variationer i fråga om sjukfrånvaro, arbetsstrivsel osv. Ett mekaniskt korstabulerande får författaren att glömma alla de bakomliggande och mellanliggande faktorer som kan hjälpa till att förklara samband och sammanhang.

Således finns det inte i avhandlingen någon systematisk jämförelse mellan delgruppernas sammansättning: Bakgrundsvariablerna ålder, kön, civilstånd och utbildning redovisas endast delvis i texten och inte alltid delgruppsvis (s 98 f). Detsamma gäller en så viktig variabel som arbetsledande ställning. Lön före och efter arbetsbytet samt arbete heltid/deltid redovisas inte alls, fastän frågor om detta ingår i enkäten.

Andra analysmetoder

Med hjälp av de metoder som nu är mer eller mindre standard i samhällsvetenskaperna skulle analysen utan större besvär ha kunnat drivas flera steg längre. Bertil Gardell har i sin arbetsmiljöundersökning från 1979 använt faktoranalys och multipel regressionsanalys. (*Tjänstemännens arbetsmiljöer. Psykosocial arbetsmiljö och hälsa*. Stockholms universitet, Psykologiska institutionen, Forskargruppen för arbetslivets psykologi. Rapport nr 24, 1979.) En annan teknik, som skall prövas här, är den så kallade trädanalysen (AID-analysen) som ofta använts av statsvetare i bl a väljarundersökningar. Trädanalysen är ett behändigt redskap för att få överblick av sådana omfattande datamaterial som enkätundersökningar i allmänhet är. Sedan man valt en beroende variabel, t ex sjukfrånvaro, delar AID-programmet in undersökningspopulationen i successiva undergrupper ("träd") efter den styrka med vilken olika variabler förklarar variationerna i datamaterialet.

Tack vare ett generöst tillmötesgående från författaren har jag fått tillgång till datamaterialet och kunnat pröva vilket utslag en AID-analys ger, med främst sjukfrånvaro och arbetsstrivsel som beroende variabler. Det bör då påpekas att även själva gruppstillhörigheten, enligt författarens kodning, ingår i datamaterialet. AID-programmet prövar således eventuella samband med gruppstillhörigheten på precis samma sätt som det prövar samband med alla övriga variabler. Resultatet bekräftar de misstankar som framfördes ovan. Beträffande *sjukfrånvaro* verkar resultatet vara entydigt. I tre olika körningar med AID-programmet har olika dikotomiseringar prövats, både med "antal frånvarotillfällen" och "antal sjukdagar" som beroende variabler. Inte någon gång uppträder variabeln "grupp" (jfr fig 1). Vi kan alltså vara tämligen säkra på att gruppstillhörigheten som sådan är irrelevant i detta fall. De prediktorer som regelbundet återkommer i AID-träden är "kön", "stort ansvar i arbetet", "arbetsstrivsel", "civilstånd", "restid till arbetet", "psykisk arbetsmiljö", "typ av arbetsuppgifter" samt "ålder".

Resultatet är knappast sensationellt. Man observerar att tre av prediktorerna är vanliga bakgrundsvariabler: kön, civilstånd och ålder. Beträffande ansvar i arbetet, arbetsstrivsel och typ av arbetsuppgifter ger enkäten tyvärr inget underlag för jämförelser mellan svarspersonernas tidigare och nuvarande anställning. Endast beträffande restid och psykisk arbetsmiljö har svarspersonerna fått göra jämförelser mellan sin tidigare och nuvarande arbetsplats. De som fått längre restid och försämrade psykisk arbetsmiljö har också högre sjukfrånvaro. Men dessa faktorer kan inte relateras till gruppstillhörighet, innehav av NOM-garanti, innehav av personlig tjänst ordnad av NOM eller dylikt. Utifrån tidigare forskning fanns det heller ingen anledning att vänta något sådant. Sjukfrånvaro hör till stor del samman med mera generella faktorer. I Bertil Gardells arbetsmiljöundersökning, som omfattade 8.500 TCO-medlemmar, redovisas följande förklaringsfaktorer i rangordning: Restid, kön, ålder, påfrestande arbetsställning, samt självbestämmande i arbetet (Gardell 1979, s 17).

Andra forskningsresultat

Det hade också funnits andra sätt att förfinas analysen av sjukfrånvaron. En utväg hade varit att relatera enkätresultaten till vår allmänna kunskap om sjukfrånvaro. Den finns sammanfattad bl a i utredningen HS 90 (SOU 1981:2). Av denna rapport framgår bl a att sjukfrånvaron varierar med många för undersökningen relevanta faktorer och dessutom med bostadsorten. Den årliga sjukfrånvaron är högst i Stockholms län (på 1970-talet drygt 26 sjukdagar per försäkrad) och lägst i Skaraborgs län (17 dagar). Statistiskt sett borde således de som flyttade med sina verk ut i landet bli friskare än de som stannade kvar i storstadens kvalm. Än mera relevant vore en jämförelse med Wahlunds & Nerells redovisning av TCO:s stora arbetsmiljöundersökning från 1976 (*Tjänstemännens arbetsmiljöer. Arbete. Hälsa. Välbefinnande*. Rapport nr 1). Denna rapport behandlar bl a antalet frånvarotillfällen. I Madeleine Hildings hela undersökningspopulation hade 17,8 procent fler än tre frånvarotillfällen under det senaste året. Är det mycket eller litet? Den mest relevanta jämförelsegruppen i Wahlund & Nerells mycket större undersökning är medlemmarna i Statstjänstemannaförbundet. Bland dem (totalt 1.110 personer) var andelen med lika stor frånvaro 21 procent. Med detta mått mätt framstår sjukfrånvaron i Hildings undersökning som nästan anmärkningsvärt låg. Att NOM-garanterna själva hade klart högre sjukfrånvaro än totalgruppen (21-24,2 %) är inte så förvånande med tanke på vad vi nu vet om NOM-gruppens sammansättning (sjukdomskriteriet).

Med detta är det också sagt att författaren undvikit att relatera de egna resultaten till den forskning som redan

finns på området. Det brukar ju annars ingå i våra standardkrav på vetenskapliga undersökningar. Både Gardells och Wahlund & Nerells arbeten finns med i avhandlingens litteraturförteckning men deras resultat skulle också ha kunnat komma till god användning.

Att mäta arbetstrivsel

I mångt och mycket kan detsamma sägas om författarens behandling av begreppet "arbetstrivsel". För att mäta arbetstrivseln hos de i Stockholm kvarblivna används svaret på en enda enkätfråga: "Trivs Du med Ditt arbete?" Nu är ju detta sätt att mäta trivsel mycket omdiskuterat. Huvudskälet är att det ger ytterst trubbiga resultat. Efter många undersökningar alltsedan 1950-talet vet vi att oföränderligt 70–80 procent av respondenterna svarar att de trivs. Frågan tycks ge svar med ungefär samma precision som vår standardfråga i vardagslivet "Hur står det till?" (Jfr Eggert Petersen, *Trivsel på arbetsplatsen*, i samlingsverket *Arbetspsykologi*, København 1984). Det vanliga tillvägagångssättet vid nutida arbetsmiljöundersökningar är därför att föra in omfattande preciseringar i enkät- och intervjuformulär. Redan i den stora TCO-undersökningen på 70-talet kompletterades trivselfrågan med inte mindre än 20 följdfrågor.

Denna för arbetsmiljöforskningen viktiga metoddiskussion förbigås i avhandlingen. Det är därför inte heller förvånande att författaren fått fram sedvanligt hög trivselnivå i sitt material. Sammanlagt 75,5 % svarar att de trivs "oftast" eller "ganska ofta". Tar man med också dem som säger sig trivas "ibland" blir trivseln nästan bedövande: 92,4 %. Det är inte att undra på att författaren sett sig tvungen att dikotomisera trivselvariabeln mot sunda förnufts bud, så att både de som trivs "ganska ofta" och "ibland" räknas till kategorin med "låg arbetstrivsel".

Trädanalys av arbetstrivseln

Även författarens mätning av arbetstrivseln, hur trubbig den än må vara, har prövats i ett antal analyser med AID-programmet. Denna gång visar det sig finnas ett samband med svarspersonernas gruppstillhörighet, även om sambandet inte är särskilt starkt. Variabeln "grupp" framträder i AID-trädets fjärde uppdelning. Så är emellertid fallet endast om man använder avhandlingens extrema dikotomisering av trivselvariabeln (fig 2). När man prövar andra, och enligt min mening rimligare, dikotomiseringar försvinner gruppstillhörigheten helt ur AID-träden (fig 3 och 4).

Författaren har emellertid i denna del haft något större ambitioner. Hon vill också påvisa att det finns samband mellan å ena sidan arbetstrivsel och å andra sidan "fysisk hälsa", "sjukfrånvaro", "psykisk hälsa" samt "vilja att

byta arbete". Det bör då först påpekas att "fysisk hälsa" och "sjukfrånvaro" (i avhandlingen: "frånvaro") mäts med likartade men ändå ganska olika mått. "Fysisk hälsa" är detsamma som "antal sjukfrånvarotillfällen". "Frånvaro" är detsamma som "antal sjukdagar". Båda måtten avser de senaste 12 månaderna före undersökningstillfället. Den främsta skillnaden mellan måtten är, enligt befintlig forskning, korrelationen till ålder. Äldre människor har fler sjukdagar, men färre sjukfrånvarotillfällen. För yngre människor är förhållandet omvänt. "Psyisk hälsa" mäts med en kombination av frågor om oro, rastlöshet, nedstämdhet och sömnsvårigheter (en enkätfråga om bruk av lugnande piller används inte).

Författaren säger i sammanfattningen (s 132) att hon funnit "starkt stöd" för dessa samband och dessutom ett "mycket starkt stöd" för det inte osannolika sambandet mellan vantrivsel i arbetet och vilja att byta arbete.

Vilket resultat ger då AID-analysen, som till skillnad från författarens korstabulering undersöker hela enkätmaterialet? Här måste påpekas att det till följd av problem med grundmaterialets kodning, och av resurs-skal, inte har varit möjligt att få med frågorna om psykisk hälsa. Någon prövning av detta eventuella samband kan alltså inte ske här.

Trivsel och sjukfrånvaro/fysisk hälsa

Det AID-träd som framträder, med nu nämnda inskränkningar och med avhandlingens egen dikotomisering (fig 2) ger ytterst begränsat stöd för författarens hypoteser. De faktorer som enligt trädanalysen har starkast samband med graden av arbetstrivsel är om svars-personerna anser att de har vunnit eller förlorat på bytet av arbetsplats och om arbetet upplevs som psykiskt påfrestande. Granskar man slutgruppen med den lägsta arbetstrivseln (nr 27) finner man, efter de två nyss nämnda prediktorerna, "antal sjukdagar". Sambandet här är emellertid inte det som författaren antagit utan det motsatta, nämligen att gruppmedlemmarna inte varit frånvarande någon enda dag eller mindre än en vecka. Det finns dock samtidigt en stor slutgrupp om 150 personer, med nästan lika låg trivsel och med en sjukfrånvaro om 1–2 veckor eller mera (nr 9).

Anmärkningsvärt är också att sambandet mellan arbetstrivsel och "fysisk hälsa" inte bestyrks av trädanalysen. "Fysisk hälsa" (= antal frånvarotillfällen de senaste 12 månaderna) framträder inte i något av de AID-träd som producerats, vare sig med författarens dikotomisering eller med andra. Att trivseln har ett visst, men icke entydigt, samband med sjukfrånvaron framgick ovan. Möjligen kan åldersfaktorerna inverkan på de olika typerna av sjukfrånvaro förklara skillnaden. Under alla omständigheter skulle man ha önskat en diskussion om skillnaderna mellan de olika slagen av (och måtten på) sjukfrånvaro i avhandlingen.

Önskan att byta arbete

Med sitt antagande att det finns ett samband mellan vantrivsel och funderingar på att byta arbete tycker man att författaren borde befinna sig på säker mark. Trädanalysen nyanserar och komplicerar emellertid även detta samband, vilket som vi minns fick "mycket starkt stöd" vid författarens korstabulering. Vid tre prov av fyra visar det sig att sambandet inte uppträder eller spelar en sekundär roll. I det AID-träd där avhandlingens dikotomisering använts (fig 2) finns tankarna på att byta yrke eller arbete i den sista uppdelningen, bland de 46 personer som känner högre grad av arbetstrivsel. I den AID-analys där funderingar på att byta arbete är en stark prediktor (fig 3) finner man samma komplikation: Den är en stark prediktor inom den stora grupp om 530 personer (av totalt 854) som fått *lika bra* eller (*mycket*) *bättre* arbetsuppgifter på den nya myndigheten. Utifrån hypotesformuleringen borde önskan att byta arbete rimligen vara mest påfallande bland dem som trivs sämst på grund av att de fått sämre eller mycket sämre arbetsuppgifter. Så är det alltså inte. Kan det möjligen vara så att ett i stort sett lyckosamt första arbetsplatsbyte skapar intresse för ytterligare ett byte? Här hade författaren haft möjlighet att avvinna ett intressant resultat ur sitt material.

Arbetstrivseln i övrig forskning

Även beträffande arbetstrivseln hade författaren kunnat relatera sina data till bl a Bertil Gardells forskningsresultat. Gardell har (a a s 10) en tabell över "otillfredsställelse i arbetet". Det är en samlingsvariabel i vilken bl a otrivsel i arbetet ingår. Den utan jämförelse viktigaste förklaringsfaktorn hos Gardell är "självbestämmande i arbetet". I ett par av våra AID-träd, där en rimligare dikotomisering av "trivsel" använts än den som finns i avhandlingen, framträder också självbestämmande i arbetet, men först i trädens tredje uppdelningar (fig 2, 3). Författaren hade här haft ett intressant problem, som förtjänat en specialanalys. Skillnaderna mellan de båda undersökningarna (med ofta identiska frågor) är så stora att de borde förklaras.

De redovisade AID-analyserna ger också anledning till en reflexion över faktorer som inte tycks ha någon inverkan på arbetstrivseln. Mest överraskande, åtminstone för en novis i arbetspsykologi, är att lönen inte tycks spela någon roll. (Det är också ett av Gardells mera slående resultat.) Inte heller arbetsledande ställning, som ju i det dagliga livet brukar betraktas som en stressfaktor, tycks påverka arbetstrivseln negativt.

Avhandlingens resultat

Vad säger då avhandlingen, sådan den föreligger, om

dem som valde att stanna kvar i Stockholm vid verksutflyttningen? Ingenting tyder på att något dramatiskt eller anmärkningsvärt inträffade. Det skyddsnet som statsmakterna spände upp via SPN tycks ha fungerat. Den fysiska och psykiska hälsan hos dem som stannade kvar i huvudstaden avviker inte, vad man kan se, från jämförbara grupper. Den naturliga oro som skapades av ovissheten och omplaceringen minskade under processens gång, tvärt emot författarens förväntningar. "Fysisk", "psykisk" och "social" arbetsmiljö framstår som i stort sett oförändrade jämfört med de tidigare arbetsplatserna. Vid en sammanvägning av miljöfaktorerna som svarspersonerna fått göra överväger t o m förbättringarna något (s 103 ff).

Fanns det egentligen någon anledning att förmoda något annat? Spontant gör man reflexionen att de undersökta personerna ju trots allt nådde sitt huvudmål, nämligen att inte behöva flytta med myndigheten från Stockholm. Eventuella nackdelar med den nya arbetsplatsen borde ju vid en sammanvägning framstå som sekundära. Kanhända är de statliga verken i Stockholm varandra skäligen lika som arbetsplatser? Verkskarusellen medförde ju också att många myndigheter i huvudstaden flyttade till nya, och rimligen bättre lokaler.

En väsentlig fråga är om det vid avhandlingens planering fanns någon anledning att räkna med några anmärkningsvärda effekter av "tvånget att byta arbetsplats". Forskningsläget 1979 var att ett antal mycket stora arbetsmiljöundersökningar genomförts av de fackliga huvudorganisationerna. (Några av undersökningarna är tyvärr fortfarande ofullständigt redovisade.) På TCO-materialet hade emellertid Gardell utfört en specialstudie om "inverkan av tekniska och organisatoriska förändringar, omlokalisering m m" (Gardell 1979, s 33 ff). I TCO-undersökningens stora population fanns 2.300 personer som fått sin arbetssituation väsentligt förändrad av sådana orsaker. Denna grupp jämfördes med totalgruppen med avseende på arbetsupplevelse, sjukfrånvaro och medicinska besvär. Gardells preliminära redovisning citeras här:

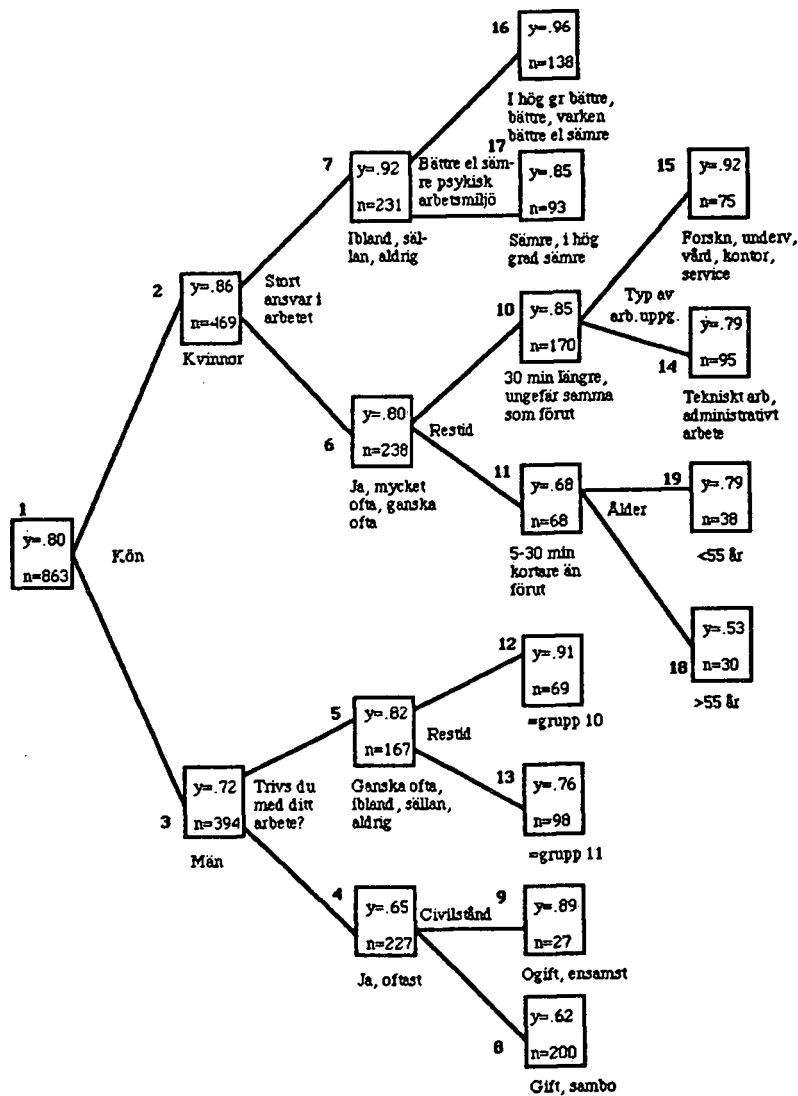
På alla effektvariabler föreligger en svag men genomgående höjning av andelen som rapporterar besvär. Förändringsgruppen rapporterar sålunda något mer otrivsel, trötthet, nervösa besvär och har i något större utsträckning mer somatiska besvär och mer sjukfrånvaro. Skillnaderna är genomgående små och torde inte för någon enskild variabel vara statistiskt signifikanta. (Formell signifikansprövning har ej ännu hunnit utföras.)

På knappast någon punkt har undersökningen av de i statlig regi omplacerade kunnat tillägga eller förändra något i Gardells resultat från 1979. Trots detta är det

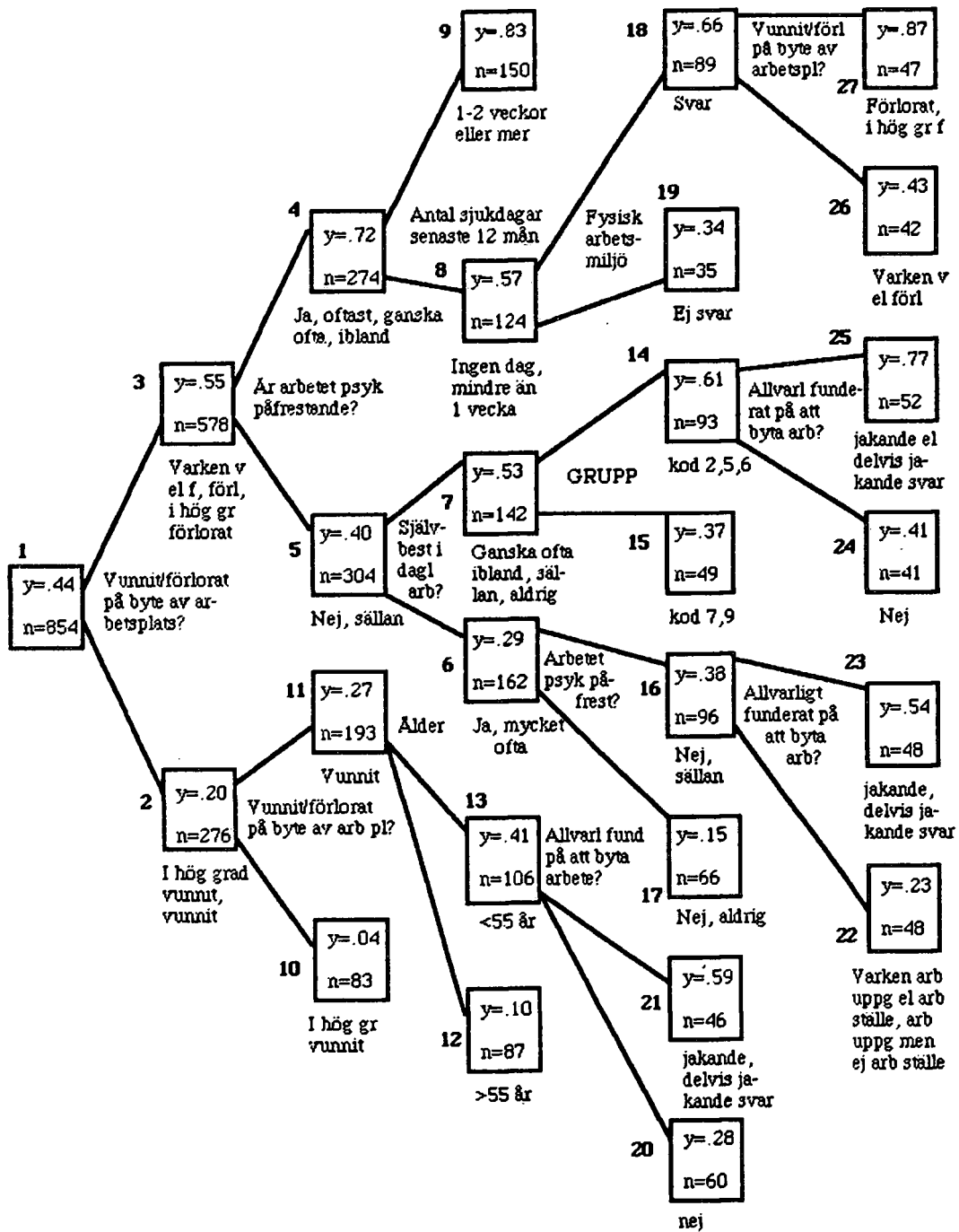
naturligtvis utmärkt att även denna del av utlokaliseringsexperimentet nu har fått sin belysning. Detta, och den arbetsinsats som dokumenterats, hör till avhandlingens förtjänster. De brister som jag sökt påvisa vore det orätt att lägga en enskild doktorand ensam till last. Företagsekonomins frejdiga expansion i alla riktningar har sitt tydliga pris: Ju mer man tänjer sig ut mot andra discipliner desto svårare blir det att upprätthålla kompe-

tens på alla nya områden. En doktorand måste emellertid även i denna situation kunna få bistånd i den omgivande forskningsmiljön så att rimlig hänsyn tas till befintlig forskning och så att vid universiteten tillgänglig metodkunskap kommer till användning.

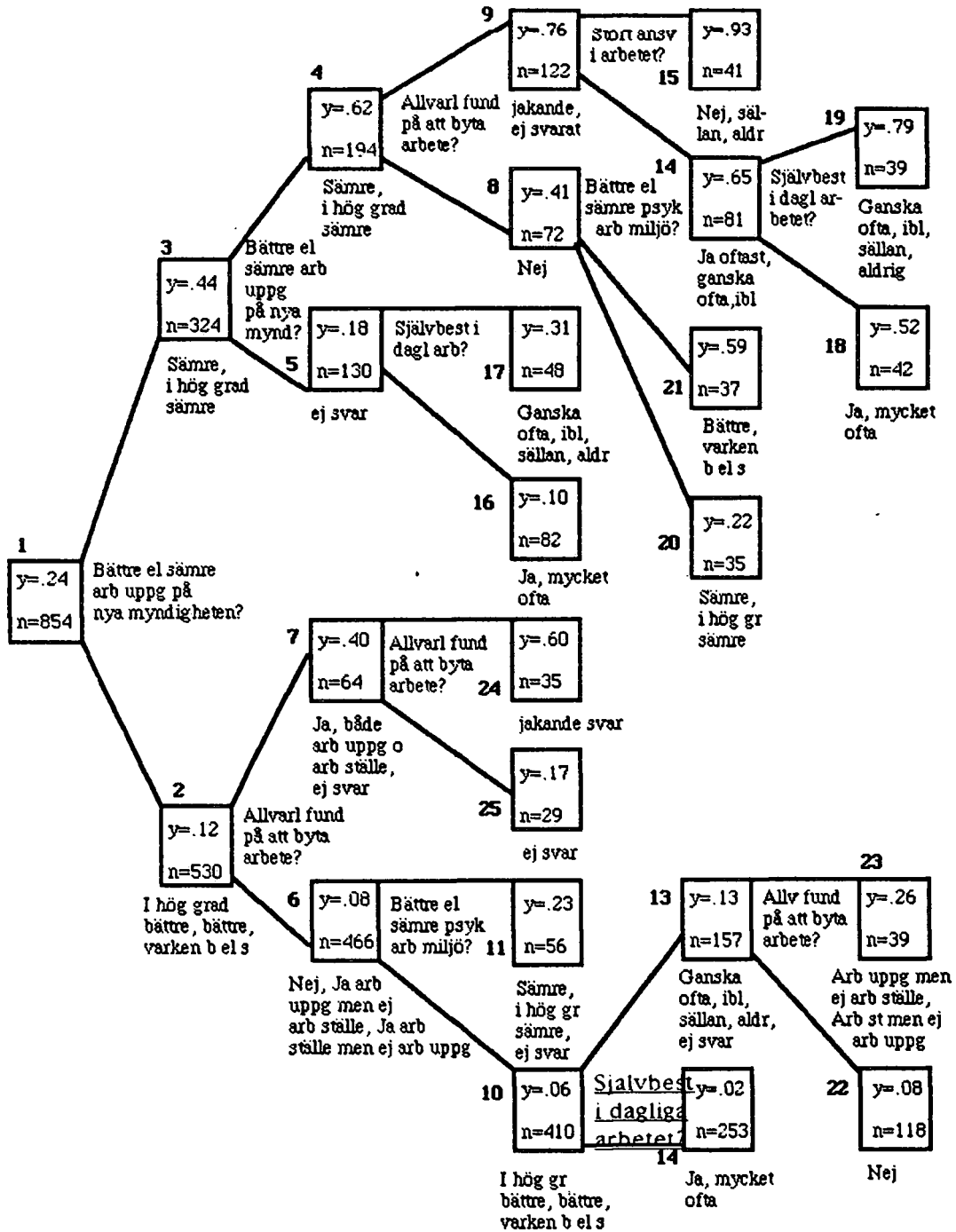
Reidar Larsson

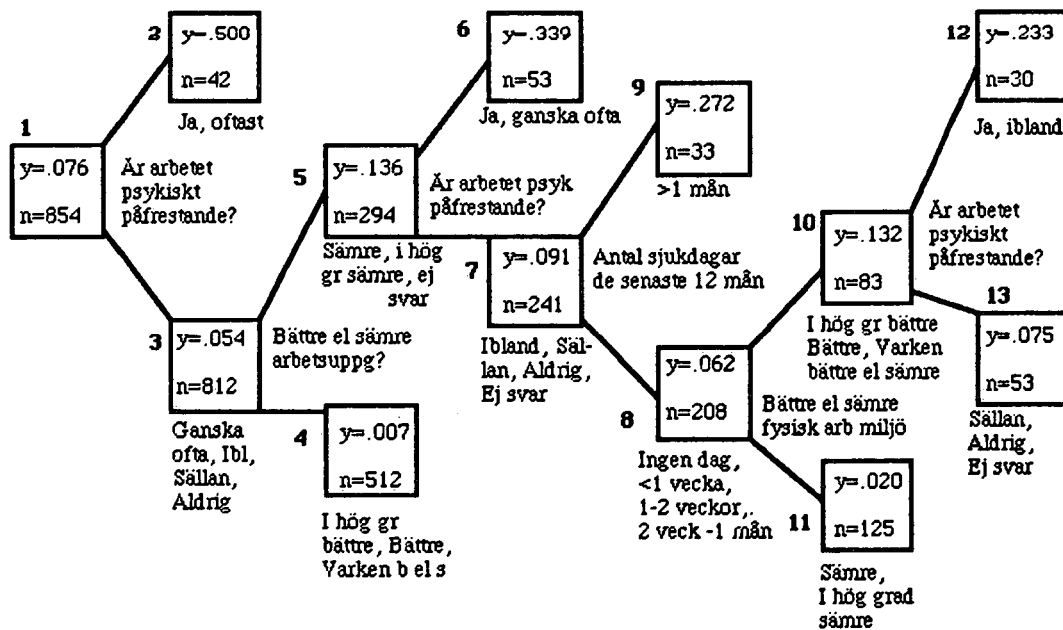
Figur 1. Sjukfrånvaro. V 29.00: "Hur många dagar sammanlagt har Du varit hemma från arbetet pga egen sjukdom under de senaste 12 månaderna?" Kodning: ingen dag =0; Mindre än 1 vecka, 1-2 veckor, 2 veckor - 1 månad; Mer än 1 månad =1; y= andel med sjukfrånvaro (medelvärden). Förklarad variation 10.6%.

Figur 2. *Arbetsrivsel*. V 34.00: "Trivs Du med Ditt arbete?" Kodning: Ja, oftast = 0 ("hög arbetsrivsel"); Ja, ganska ofta, Ja, ibland, Nej, sällan, Nej aldrig = 1 ("låg arbetsrivsel"). y = andel med "låg arbetsrivsel" (medelvärdet). Förklarad variation 34.4 %.

Figur 3. *Arbetsstrivsel*. V 34.00: "Trivs Du med Ditt arbete?" Kodning: Ja, oftast, Ja, ganska ofta =0; ("hög arbetsstrivsel"); Ja, ibland, Nej, sällan, Nej, aldrig =1 ("låg arbetsstrivsel"). y= andel med låg arbetsstrivsel (medelvärden). Förklarad variation 38.5 %.

Figur 4. *Arbetsstrivsel*. V 34.00. "Trivs Du med Ditt arbete?" Kodning: Ja, oftast, Ja, ganska ofta, Ja, ibland =0; Sällan, Aldrig =1. Förklarad variation: 26.8 %.

JAN KUUSE: *Strukturomvandlingen och arbetsmarknadens organisering, SAF och dess motparter i en förändrad omvärld*. Stockholm 1986: SAF:s förlag

Föreliggande arbete ingår tillsammans med tre andra i en större forskningssatsning av Svenska Arbetsgivarförbundet under rubriken "SAF i samhällsutvecklingen". Syftet framgår av titeln, nämligen att studera den egna organisationens utveckling och betydelse för den svenska samhällsutvecklingen. I förordet framhålls som motiv för organisationens satsning på samhällsvetenskaplig forskning bristen på arbeten om arbetsgivarvårdans roll i studiet av det som på engelska brukar benämnas "industrial relations". Särskilt markerad är denna brist om man jämför med det ymniga flödet av studier av de svenska lönarbetarnas organisering. Som en orsak till denna skevhet pekas i förordet på forskarnas intresseinriktning men också, och framförallt, på skillnader vad gäller tillgången på källmaterial. Särskilt SAF:s arkiv har varit i det närmaste hermetiskt slutet och mycket få forskare har lyckats få tillgång dit. En av förutsättningarna för SAF:s föreliggande satsning på forskning om

den egna organisationen är att man lättat på denna restriktion. Enligt uppgift har författaren haft fri tillgång till SAF:s arkiv, och den referensgrupp från arbetsgivarförbundet, som i projektet getts inflytande på vad som skulle få användas, har inte i något fall ansett sig behöva ingripa. När starka intresseorganisationer tar initiativet till forskning om sin egen roll finns det givetvis anledning att frukta ensidighet i såväl problemval som genomförande. Läsaren försäkras emellertid i förordet att projektet vilar på respekt för den vetenskapliga integriteten. Det sägs att de fyra "av organisationen oberoende akademiska" forskarna har haft att "utifrån självständigt formulerade problemställningar ge sitt bidrag till teckningen av SAF:s utveckling i ett föränderligt samhälle" (s 10).

Syftet med Kuuses bok är att studera främst SAF:s men också motparternas förhållningssätt till den svenska ekonomins strukturomvandling. Frågan är formulerad som "vad har man inom den egna organisationen trots sig känna till om förloppet i strukturomvandlingen, vad har man försökt göra och vad har man gjort?" (s 15). Den svenska ekonomins strukturomvandling har, sett i ett internationellt perspektiv, varit dramatisk och detta har

skett i ett samhälle med exceptionellt starka och välorganiserade klassintressen. I aktuell teoretisk diskussion framstår detta som besynnerligt, ja rent av märkvärdigt. Skälet till detta är att starka organiserade intressen kan förväntas försvara en rådande ordning inom ekonomin och bekämpa förändring. Så har emellertid uppenbarligen inte varit fallet i Sverige och detta är något som har förvånat, och uppenbart fortsätter att förvåna, omvärlden. Att få grepp om en av de centrala aktörernas strategi och taktik i denna process är givetvis utomordentligt centralt. Jag betraktar således SAF:s och Kuuses uppslag till studien som verkligen gott. Däremot är jag inte lika entusiastisk inför det sätt på vilket han löst eller angripit sin problematik.

Det måste anses som anmärkningsvärt att Kuuses inte alls refererar till den teoretiska utveckling och diskussion som ställt och försökt besvara ovanstående problem. Mancur Olsons vid det här laget mycket omtalade bok *The Rise and Decline of Nations*, och hela den forskning och debatt som den gett upphov till finns överhuvudtaget inte med i boken!¹ Då den dessutom, genom ett SAF närstående förlag, finns utgiven även på svenska så det är ägnat att förvåna att Kuuses inte har funnit det mödan värt att knyta an eller ens referera till den. Detta ateoretiska och inskränkt provinsiella drag är tyvärr symptomatiskt för Kuuses hela framställning. Det enda större teoretiskt ekonomiska arbete som redovisas i litteraturlistan är J M Keynes inte helt okända *The General Theory of Employment, Interest and Money* från 1936. Även om jag, till skillnad från författaren, inte är ekonom av facket är jag förvissad om att den ekonomiska teoriutvecklingen inom detta område där Kuuse valt att förlägga sin studie inte avslutades i och med Keynes arbete från 1930-talet.

Boken inleds med ett översiktligt kapitel om det svenska samhällets omvandling under 1900-talet. Därefter följer kapitel om strukturomvandlingen i industri och jordbruk, framväxten av tjänstesamhället och arbetsmarknadens organisering. Meningen är att detta skall tjäna som en bakgrundsbeskrivning till problemställningen. Framställningen bygger så gott som helt på existerande litteratur och på lättillgänglig SCB-statistik, inte på någon egen forskning. För såväl forskare som aktiva praktiker bjuds här knappast något nytt, utan i huvudsak upprepas välkända beskrivningar över det svenska samhället och den svenska ekonomins förändring under 1900-talet. Att som författaren ett flertal gånger upprepa att jordbruket inte längre dominerar den svenska ekonomin är inte ägnat att få någon att ompröva förståelsen för svensk ekonomisk utveckling. Problemet med denna disposition av framställningen är emellertid att det dröjer nästan 180 sidor innan författaren hinner fram till det avsnitt som berör frågeställningen. Om Kuuse hade velat

ge en originell eller nytolkande version av svensk ekonomisk historia under 1900-talet för att underbygga en teori eller särskild tolkning av SAF:s val av strategi och taktik inför strukturomvandlingens problematik, då hade dispositionen varit förståelig. Men så är inte fallet, utan läsaren serveras en beskrivning av svensk 1900-talsutveckling som inte alls, som författaren hävdar, är översiktlig, utan som istället är ytlig, tendensiös, oinformerad och delvis missvisande.

Kuuses beskrivning av 1900-talets ekonomisk-politiska utveckling lämnar som sagt mycket i övrigt att önska. Utan möjlighet till någon fullständighet skall några punkter behandlas. Bakgrunden till socialdemokraternas nya och ekonomiskt expansiva krispolitik från 1930 beskrivs som sprungen ur J M Keynes teorier, sedermera utvecklade av den sk Stockholmskolan. Det är emellertid en mycket omstridd tolkning som orsakat en livlig debatt, inte minst inom Kuuses eget ekonom-historiska skrå. Nils Unga gav i en väldokumenterad avhandling 1976 en helt annan bild av orsakerna till SAP:s omsvängning i den ekonomiska politiken, nämligen AK-politikens förödande konsekvenser för LO:s möjligheter att reproducera sin organisatoriska styrka.² Otto Steiger hade tidigare bidragit med en annan tolkning, nämligen att man knöt an till socialdemokratisk politik från 1910-talet och att tankegångarna var betydligt äldre än Keynes teorier.³ Detta finns inte nämnt i Kuuses bok, inte heller Wigforss egna kritiska kommentarer till Landgrens tes. Vidare påstår förf att efter 1933 framträder bönderna som en självständig maktfaktor i svensk politik. Det är till att helt ha missat att det som utmärker de skandinaviska länderna är just den självständiga politiska representationen för bönderna, något som är betydligt äldre än vad Kuuse gör gällande. Vidare framhåller Kuuse att det fanns ett starkt motstånd mot den expansiva krispolitiken från näringslivet. Som visats av Göran Therborn är detta emellertid fel. Motståndet gällde inte den stora satsningen på offentliga arbeten, utan att den statliga AK-politikens lönesättning inte längre skulle kunna utgöra ett medel i arbetsgivarnas och de borgerliga partiernas antifackliga lönedepressionsstrategi.⁴ Inte heller detta arbete har tyvärr Kuuse funnit det mödan värt att ta ställning till. Vad gäller arbetsgivarnas strategi i förhållande till den socialdemokratiska regeringsinnehavet från 1932 redogör Kuuse för den splittring vad gäller valet av strategi som uppstod mellan den sk direktörsklubben och SAF:s ledning. Men vad denna splittring grundade sig på, vilka motiv och överväganden som låg bakom, dvs några svar på studiens frågeställning, omnämns inte. Här hade man hoppats att den unika tillgången till arkivmaterial skulle kunnat vara till nytta.

Kuuse diskuterar vidare orsakerna till den höga fack-

liga organisationsgraden i Sverige jämfört med andra länder. Även här negligeras aktuell och höggradigt relevant forskning, främst Anders Kjellbergs standardverk från 1983 men även Walter Korpis och Klas Åmarks arbeten.⁵ Likadant förhåller det sig när Kuuse diskuterar de ekonomiskt-politiska effekterna av krigshushållningen under andra världskriget. Vare sig Gunnar Heckschers eller Lennart Fribergs arbeten omnämns härvidlag.⁶ Det ägnat att förvåna att dessa arbeten är okända på docentnivån inom den ekonomiska historien. Eftersom författaren i slutet av boken gör en poäng av existensen utav korporativa strukturer i Sverige hade insikter från dessa arbeten kunnat berika och nyansera hans framställning. Vidare är tolkningen av den solidariska lönepolitiken märklig. Motivet för LO att driva denna linje sägs vara att man ville skapa rättvisare löner. Här nämns ingenting om den solidariska lönepolitikens funktion för att hålla ihop LO som en organisation, och även här finns anmärkningsvärda luckor i litteraturgenomgången.⁷ Författaren visar dessutom på en märkvärdig brist på kännedom om svensk ekonomi när han hävdar att ett kompensationsstänkande mellan olika löntagargrupper uppkom först i slutet av 1960-talet i Sverige. Alldeles tvärtom var detta något som utgjorde ett stort problem inom LO redan på 50-talet och som låg till grund för hela teorin bakom den solidariska lönepolitiken och den kanske inte alldeles obekanta Rehn-Meidnerska modellen.⁸

Som en ren blackout måste man beteckna påståendet att den harmoniska och enhetliga utvecklingen på den svenska arbetsmarknaden kan tillskrivas det faktum att samtliga tunga huvudorganisationer, utom LO, från början deklarerat sig som partipolitiskt neutrala. Dels strider detta mot vad tidigare forskning om arbetsgivarna kommit fram till,⁹ dels motstrider hela den internationella utvecklingen en sådan beskrivning.¹⁰ Att någon agerar partipolitiskt neutralt må ha ett förklaringsvärde men knappast att någon ensidigt *deklarerar* en sådan ståndpunkt. Författaren motsäger dessutom sig själv när han redan på den följande sidan (58) hävdar att "det nära samarbetet mellan arbetarrörelsens politiska och fackliga grenar medverkade till att dessa ofta sökte pragmatiska lösningar, som kunde förenas med breda löntagarintressen". Inget av dessa påståenden beläggs och rimligtvis kan bara ett av dem vara korrekt. Ett liknande motsägelsefullt resonemang för förf när han (s 84) påstår att de institutionella arrangemangen i Sverige, främst framväxten av en stor offentlig sektor, haft en stabiliserande inverkan på efterkrigstidens ekonomi, medan han längre fram i boken hävdar att de är just dessa institutionella arrangemang som haft en destabiliserande inverkan från slutet av 1960-talet.

Överhuvudtaget saknar man belägg för de teser och

påståenden som framförs. Efter varje längre kapiteldel följer en not där en mängd litteratur räknas upp. Många av författarna till de arbeten som vid flera tillfällen räknas upp i en och samma not, har gjort vitt skilda tolkningar av den process som Kuuse beskriver. Genom denna märkliga referensteknik går det inte att särskilja vad som är författarens egna värderingar och påståenden, vad som är (vilka) andra författares eller vad Kuuse anser då olika författare gjort olika tolkningar av en och samma historiska process. Kuuses referensteknik gör vidare en källkritisk granskning av hans framställning och hans teser omöjlig. I en bok på 240 sidor med en ymighet av påståenden och tolkningar finns 59 sådana kollektiva referenser. Samma sak gäller för referenser till de intervjuer som förf har gjort. Vem som står för belägg för vad går inte att utröna. Inte minst för intervjupersonerna måste detta sätt att belägga resonemang vara otillfredsställande. Akribin är således inte otillräcklig, den är obefintlig.

Vid något enstaka tillfälle i den 180 sidor långa "getting ready to begin"-delen omnämner författaren något som förefaller nytt. Exempelvis sägs att det inom LO och SAF fanns ett starkt missnöje med uppgörelserna under krigsåren på 1940-talet. Men detta beläggs inte och man undrar: vem, var, när? Ett annat exempel är att det på flera ställen påstås att Gustav Söderlund styrde SAF med järnhand under sin period som ordförande. Man undrar: mot vem och vilka intressen inom arbetsgivarnas led riktade sig denna järnhand? Vilka grupperingar fick stryka på foten för Söderlunds hårda nypor och på vilket sätt använde han dem? Hur var det överhuvudtaget möjligt för en enskild person att dominera en organisation som SAF? Här har inte förf, om man skall följa hans egna summariska fotnotter, haft någon användning av sin "fria och obegränsade" tillgång till SAF:s arkiv? Eller är arkivet så utrensat att här inte finns några intressanta dokument att referera till? Eller finns det väsentligt material i SAF:s arkiv som förf, av någon anledning, inte uppmärksammat? Likadant förhåller det sig när förf diskuterar inställningen till centrala eller förbundsvisa förhandlingar inom SAF (s 219). Att här rått oenighet inom organisationen är knappast något nytt för den politiskt normalintresserade och längre än så när tyvärr inte framställningen. Det hade emellertid kunnat bli intressant om förf kunnat utnyttja sin tillgång till arkivmaterial och till intervjupersoner för att reda ut varför olika delar inom SAF kommit på kollisionkurs med varandra i denna avgörande fråga.

Förutom vad som sagts ovan skäms framställningen av en irriterande brist på saklighet och objektivitet. Förf gör en stor poäng av att SAF efterhand organisatoriskt blivit svagare än sina motparter. Argumenten är att SAF organiserar färre lönearbetare än framförallt LO, att arbets-

givarfronten genom uppkomsten av en stor offentlig sektor splittrats och att denna splittring ökat genom att de statliga företagen dragit sig ur SAF. Till det första måste sägas att SAF organiserar kapital, inte lönearbetare och att det måste vara denna resurs som är viktigast när det gäller att mäta organisationens styrka.¹¹ Hur SAF på denna punkt stått rustat i ett internationellt komparativt perspektiv har tyvärr inte intresserat författaren. Vidare gör författaren en stor poäng av att SAF:s ökade heterogenitet försvagat organisationen. Men hur den ökande heterogeniteten skall vägas mot det ökade antalet medlemsföretag vad gäller organisationens slagstyrka kommenteras inte. Likaså nämner författaren att bildandet av den statliga arbetsgivarorganisationen SFO och utvandringen av statliga och semi-statliga företag ur SAF utgjort en försvagning. Men rimligtvis måste detta ha utgjort en styrka om man ser till möjligheten att uppnå ideologisk enighet inom organisationen.

Även beskrivningen av SAF:s direkta politisering från början av 1970-talet framstår som tendensiös. Denna beskrivs som en rent defensiv åtgärd av en trängd organisation, utan att det redogörs för vilka alternativ som antingen diskuterades eller som fanns tillgängliga utan att de, av olika skäl, övervägdes av organisationen. Vidare läggs skulden till att samarbetsklimatet på svensk arbetsmarknad försämrats uteslutande på andra aktörer än SAF, främst socialdemokratin. Jag ställer mig också tveksam till påståendet att SAF seglat i ideologisk motvind under hela den period som Kuuse behandlar. Vidare skrivs, som man kan förvänta sig, marknadens lov som allokeringmekanism genom hela framställningen medan politiska ingrepp endast ses som störmoment. Detta att ställa en *idealt* fungerande modell mot en annan modells *faktiska* funktionssätt är något som skämmar många ekonomiska framställningar. I ett korrekt arbete jämför man antingen förutsättningar för och tänkbara konsekvenser av *idealmodeller*, eller av *faktiskt* fungerande system. Antingen jämförs dröm med dröm eller verklighet med verklighet. Här kunde förf tagit lärdom av den norska maktutredningens resonemang och arbeten vilka rimligtvis inte borde ha kunnat undgå någon aktiv samhällsvetare.¹² En annan sådan brist på objektivitet är då förf hävdar att fram till 1960 gällde att tjänstemän hade förmånligare ställning i arbetslivet än arbetare. Detta strider mot vad aktuell forskning har att säga om faktiska bestämmelser, tex vad gäller sjukersättning och semesterförmåner.¹³ Likaså märkligt är påståendet att "inom socialdemokratin har man numera i hög grad kommit att sätta sin tillit till centralt fattade beslut". Här missar förf hela den decentralistiska förvaltningspolitiska satsning som drivits från civildepartementet sedan 1982.¹⁴ Överhuvudtaget är avsnittet om centralistiska tendenser i det svenska samhället källkri-

tiskt undermåligt. Inget av de verk som förf uppger som referens belägger hans teser om Sverige som ett centralistiskt samhälle än andra jämförbara länder. Den historiska beskrivningen av den svenska statsförvaltningens framväxt är dessutom dubiös.¹⁵ Vad gäller fackföreningsrörelsen så visar aktuell forskning på att den i Sverige både är mer centraliserad, och mer decentraliserad än i jämförbara länder, det senare med tanke på den svenska fackföreningsrörelsens organiseringen i företagsklubbar.¹⁶ Författaren visar här ett osäkert metodologiskt handlag när han dels menar att centraliserings-tendenserna finns automatiskt inbyggda i alla moderna samhällen, samtidigt som vissa (tex Sverige) drabbas mer av dessa än andra. Vilka faktorer som förklarar denna svenska särutveckling får vi tyvärr inte reda på.

Som både oinformerad och tendensiös måste författarens beskrivning av svensk 1970-tals politik beskrivas. Lyss t ex till följande:

Främst från icke-socialistiskt håll har man i synnerhet från 1970-talet varit kritisk mot ekonomins växande politisering, den offentliga sektorns snabba expansion, de många regleringarna och ökad centralism. I motsats till de socialistiska partierna för man med vissa nyansskillnader och gemensamt med företrädare för näringslivet fram krav på ökad decentralisering och pluralism samt större utrymme för marknadsekonomin. Man anser att systemen i Sverige blivit för tunga, och samhället liknas vid en betongklump, där det blivit allt svårare att göra nödvändiga och önskvärda systemförändringar. En bekräftelse på att det blivit svårt att genomföra systemförändringar i Sverige utgör den borgerliga regeringsperioden 1976–1982 då man, bortsett från vissa undantag, fortsatte att föra eller ansåg sig tvingad att föra en huvudsakligen socialdemokratiskt betonad politik. (s 185)

Som vanligt lägger författaren inte fram några belägg för detta remarkabla påstående. Resonemanget kan ifrågasättas på flera punkter. För det första är det analytiskt cirkulärt, dvs det som skall bevisas förutsätts. För det andra kom knappast den borgerliga regeringen 1976 till på det program som Kuuse här beskriver. Snarare kan man, åtminstone vad gäller mittenpartierna, till på ett program som i långa stycken gick ut på att driva en mer socialdemokratisk politik än vad SAP själv ansåg möjligt. Vad jag erfarit sade man sig t ex ha större social-, arbetsmarknads-, närings-, regional- och arbetsmiljöpolitiska ambitioner än socialdemokratin. Dessutom är det, dels med tanke på de borgerliga regeringarnas insatser vad gäller näringspolitiken (den sk Åstingpolitiken), dels vad gäller de upprepade devalveringarna, väl magstarkt att påstå att man ifrån borgerligt håll ifrågasatt ekonomins politisering. Till yttermera visso måste nämnas att de studier som gjorts vad gäller regeringars tendens att vilja manipulera ekonomin för att nå omedel-

bara väljarsympatier vid valår, endast uppvisar ett sådant fall för Sveriges del, nämligen folkpartiregeringen 1979.¹⁷ Vidare sägs inte vad det var som hindrade de borgerliga regeringarna att driva den politik som Kuuse menar, eller antar, att de borde bedrivit. Här presenteras vi mystifikationerna istället för analys, obestyrkta påståenden istället för belagda fakta, önsketänkande istället för saklighet.

I slutet av boken tar författaren upp utvecklingen av korporativa drag i det svenska samhället. Liksom i övrigt har han vare sig beaktat tidigare svensk forskning eller den mycket stora och livaktiga internationella forskningen och teoriutvecklingen inom detta område.¹⁸ Liksom tidigare slås här fast teser som inte har något stöd vare sig i det material som förf redovisar eller i referenserna. En sådan är tesen att organisationernas makt efter 1970 ökat betydligt på bekostnad av den parlamentariska makten. En annan tes är att detta kan förklaras med uppkomsten av blockpolitiken. Ytterligare en sådan dubios tes är att existensen av starka intresseorganisationer medför trögrörlighet och "tydliga tendenser till eftersläpning" (till vadå?) i samhällsekonomin. Mitt intryck är att det just genom ett samarbete mellan staten och starka intresseorganisationer i Sverige varit möjligt att relativt smärtfritt omstrukturera en rad industribranscher på ett snabbare och mera effektivt sätt än i jämförbara länder. Författaren visar också på en märkvärdig okunskap om svensk politisk historia när han hävdar att det sedan 1970-talet höjts starka röster för en samlingsregering för att råda bot på blockpolitikens dilemma. Den starkaste, eller åtminstone mest högljudda, kampanj för en samlingsregering i Sverige under den period Kuuse behandlar drevs tjugo år tidigare av den kanske inte helt obekante H Tingsten.

Vidare driver författaren tesen att de offentligt anställda, i egenskap av både väljare och arbetstagare, "ständigt kunnat pressa de politiska makthavarna till en expansion av den offentliga sektorn", bl a genom en överrepresentation i politiska församlingar. Inte heller här (sic) refererar författaren till något arbete till stöd för dessa teser och inte heller här (sic sic) knyter han an till en existerande och omfattande teoretisk såväl som empirisk forskningsgenre.¹⁹ Denna visar allmänt att den första tesen (byråkratins egenintresse) inte håller som förklaring till den offentliga sektorns expansion. För den andra tesen kan sägas att under hela den tid då merparten av expansionen av den offentliga sektorn skedde i Sverige, dvs fram till mitten av 1960-talet, höll sig representationen av offentligt anställda i riksdagen på ungefär samma nivå (20–25 %). Det är först nu, när de offentligt anställdas parlamentariska representation aldrig varit större, som vi för första gången under 1900-talet ser en minskning av den offentliga sektorn. Det är inte bra när

man i arbeten med seriösa vetenskapliga anspråk ägnar sig åt att sprida populära fördomar.

I slutet av boken ägnar sig författaren åt en lös spekulation om den svenska ekonomins framtidsmöjligheter. Det är en dyster bild som målas upp av arbetslöshetsfällor och kapitalflykt, sjunkande industriell verksamhet och bristande internationell konkurrenskraft. Eftersom prediktionerna vare sig är analytiskt eller teoretiskt underbyggda går det inte att bedöma deras värde. Det är möjligt att författaren här har drabbats av långa produktionsstider mellan manus och färdig bok, men mitt bestämda intryck (som ekonomiskt normalintresserad) är att utvecklingen redan gjort författarens förutsägelser obsoleta. Skall man lita till välansedda internationellt verksamma ekonomiska institut så finns det för närvarande mycket liten grund för Kuuses pessimism om den svenska ekonomin.

Bristen på teoretiska ambitioner och förankring i framställningen får konsekvenser för förklaringsansatsernas kvalitet och analysens logiska konsistens. Här blandas friskt mellan historiska, ekonomiskt-strukturella, politiskt institutionella, internationella och rent personliga kategorier. Jag har inget att invända mot att man arbetar med förklaringsansatser på olika nivåer, men när sambandet mellan dessa nivåer inte klargörs får det hela en ad-hoc betonad, oprofessionell och slumpartad common-sense-karaktär. Författaren rör sig vidare med etablerade ekonom-historiska begrepp på ett minst sagt originellt sätt. Således påstås att det i Sverige under efterkrigstiden skett en politisering av *produktivkrafterna!* Det vore intressant att få veta hur detta skulle se ut. Blir robotarna högervidna eller är det datorerna som är politiskt verksamma? Kuuse behärskar tydligen inte ens elementär terminologi inom sitt eget ämnesområde. Introducerar man nya begrepp eller, som i det här fallet, använder etablerade begrepp i en helt ny innebörd, är det brukligt att detta motiveras särskilt. Den mest avgörande, av många, brister är emellertid att författaren aldrig besvarar sin frågeställning. Vi får aldrig reda på "vad . . . man inom den egna organisationen trott sig känna till om förloppet i strukturomvandlingen, vad . . . man försökt göra och vad . . . man gjort?" Därmed är det svårt att se någon mening med att denna bok lämnat tryckpressarna.

Framställningen lider av en mängd upprepningar och av ett oskönt, ofta gymnasialt, språk. Vidare skäms boken av en enerverande trivialism. Vi får t ex veta att "på grund av den tekniska utvecklingen och den snabba strukturomvandlingen var Sverige omkring 1980 ett helt annat samhälle än det varit 1945", och "den svenska ekonomin visade en helt annan bild på 1930-talet än vad den gör idag". Detta är tyvärr inga enstaka fall utan framställningen tyngs på många ställen av dylikt non-

sens.

Avslutningsvis vill jag framhålla följande: Jag har sedan jag påbörjade mina samhällsvetenskapliga studier ofta fått läsa arbeten som jag inte till alla delar varit nöjd med. Kuuses bok intar i detta sammanhang det absoluta bottenrekordet. Den brister i snart sagt varje kriterium man kan ställa på ett arbete med vetenskapliga anspråk. Jämfört med tidigare forskning i genren utgör den ett betydande kliv tillbaka.²⁰ För att uttrycka det i ekonomiska termer kan man säga att dess marginalavkastning till forskningen är klart negativ. Vare sig man föredrar en gedigen, empiriskt välgrundad, framställning av förloppet, eller en mer teoretiskt hypotesgenererande, (eller, i den bästa av alla världar, både och) fyller det föreliggande arbetet inte elementärt ställda krav. Idéhistoriskt lämnar den inget självständigt bidrag men utelämnar för frågeställningen viktiga arbeten. Sedd i ett vidare forskningspolitiskt perspektiv är det utomordentligt bedrövande om detta skall vara resultatet av de stora intresseorganisationernas allt starkare intresse i att initiera och bekosta forskning. Om detta är konsekvensen av en privatisering av offentlig verksamhet har vi all anledning att se dystert på framtiden, i vart fall om saken gäller samhällsvetenskaplig forskning. Jag överlåter åt andra att spekulera i vad som kan vara de eventuella institutionella orsakerna till detta samhällsvetenskapliga haveri. Min slutsats är emellertid att kravet på en fri och av sårntressen obunden forskning måste intensifieras. Särskilt olyckligt är det om de starka organisationerna, genom en ogenerös inställning till fristående forskares behov av arkivmaterial, skall kunna etablera monopol på att få skriva sin egen historia. Med sina i debatten ofta framförda krav på effektivitet och kvalitet i offentlig verksamhet är det besynnerligt att en organisation som SAF bekostat en produkt som denna. Man får för organisationens egen skull hoppas att de övriga tre volymerna i projektet ger en bättre vetenskaplig avkastning på det satsade kapitalet.

Bo Rothstein

Noter

* De tre andra är Hans De Geer, *SAF i förhandlingar*, Magnus Jerneck, *SAF:s framtidssyn* samt Anders Kjellström (kommande), *Normbildning och konfliktlösning*. Stockholm: SAF förlag (samtliga).

¹ Olson, M.C. 1972. *The Rise and Decline of Nations*. New Haven: Yale Univ Press, för debatten om och empirisk testning av Olsens teser se t ex Mueller, D C (red). 1983. *The Political Economy of Growth*. New Haven: Yale Univ Press samt bidragen i *Scandinavian Political Studies* vol 9 no 1 (1986) och i *International Studies Quarterly* vol 27 no 1 (1983).

- ² Unga, N. 1976. *Socialdemokratin och arbetslöshetsfrågan 1912–32*. Lund: Arkiv.
- ³ Steiger, O. 1971. "Till frågan om den nya ekonomiska politikens tillkomst i Sverige", i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 1; samt Landgren, K-G. 1972. "Ett genmäle till Otto Steiger" i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 2 och Steiger, O. 1973. "Bakgrunden till 1930-talets krispolitik", i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 4.
- ⁴ Therborn, G. 1984. "Socialdemokratin träder fram", i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 27/28.
- ⁵ Kjellberg, A. 1983. *Facklig organisering i tolv länder*. Lund: Arkiv; Korpi, W. 1983. *Den demokratiska klasskampen*. Sthlm: Tiden; Åmark, K. 1986. *Facklig makt och fackligt medlemskap*. Lund: Arkiv.
- ⁶ Heckscher, G. 1946. *Organisationerna i Sverige*. Sthlm: KF:s förlag; Friberg, L. 1973. *Styre i kristid*. Sthlm: Allmänna förlaget.
- ⁷ Rehn, G. 1977. "Finansministrarna, LO-ekonomerna och arbetsmarknadspolitik", i *Ekonomisk debatt och ekonomisk politik. Nationalekonomiska föreningen 100 år*. Sthlm: Norstedts; Öhman, B. 1982. "Solidarisk lönepolitik och löntagarfonder", *Löntagarna och kapitaltillväxten. SOU 1982:47*. Sthlm: Liber.
- ⁸ Rehn a a.
- ⁹ Söderpalm, S A. 1976. *Direktörsklubben. Stordustri i svensk politik under 1930- och 1940-talen*. Sthlm: Rabén & Sjögren.
- ¹⁰ Se t ex Korpi, W & Shalev, M. 1979. "Strikes, Industrial Relations and Class Conflicts in Capitalist Societies", i *British Journal of Sociology* 30 och ds 1980. "Strikes, power and politics in the western nations, 1900–1976", i Zeitlin, M (red). *Political Power and Social Theory* 1; samt Crouch, C & Pizzorno, A. 1978. *The resurgence of class conflict in Western Europe since 1968*. London: Macmillan.
- ¹¹ Jfr Offe, C & Wiesenhal, H. 1980. "Two Logics of Collective Action", i Zeitlin, M (red). *Political Power and Social Theory* 1.
- ¹² Olsen, J P. 1978. "Folkstyre, byråkrati og korporativisme" i ds (red). *Politisk organisering*. Oslo: Universitetsförlaget; och Hernes, G. (red). 1978. *Forhandlingsøkonomi og blandningsadministrasjon*. Oslo: Universitetsförlaget.
- ¹³ Se Nilsson, T. 1985. *Från kamratföreningar till facklig organisation*. Lund: Arkiv.
- ¹⁴ Se Mellbourn, A. 1986. *Bortom det starka samhället*. Sthlm: Carlssons.
- ¹⁵ Jfr Westerhult, B. 1965. *Kronofogde, härads skrivar, länsman. Den svenska fögderiförvaltningen 1810–1917*. Lund: Gleerup.
- ¹⁶ Kjellberg a a.
- ¹⁷ Lybeck, J A. 1983. "Finns det en politisk konjunkturcykel i Sverige?" i *Ekonomisk Debatt*.
- ¹⁸ Se Heckscher a a. Den internationella litteraturen om korporatism är mycket omfattande. För en auktoritativ, men inte komplett, genomgång se Cawson,

- A. 1986. *Corporatism and Political Theory*. Oxford: Basil Blackwell; samt Berger, S (red). 1981. *Organizing Interests in Western Europe*. Cambridge: Cambridge Univ Press.
- ¹⁹ Se tex Dunleavy, P. 1985. "Bureaucrats, budgets and the growth of the state: reconstructing an instrumental model", i *British Journal of Political Science* 15; Self, P. 1985. *Political Theories of Modern Government*. London: Allen & Unwin, s 67f; Breton, A & Wintrobe, R. 1975. "The equilibrium size of a budget maximizing bureau: a note on Niskanens theory of bureaucracy", i *Journal of Political Economy* 83; Conybeare, J. 1984. "Bureaucracy, monopoly and competition: a critical analysis of the budget maximizing model of bureaucracy", i *American Journal of Political Science* 28; Miller, G & Moe, T. 1983. "Bureaucrats, legislators and the size of government", i *American Political Science Review* 77.
- ²⁰ Söderpalm a a. samt ds 1980. *Arbetsgivarna och saltjöbadspolitiken*. Sthlm: SAF. Jfr även Therborn a a och Kjellberg a a.

ULF LINDSTRÖM, LAURI KARVONEN (red): *Finland. En politisk loggbok*. Almqvist & Wicksell International, Stockholm 1987.

Finlands politiska historia under 1900-talet har unika kännetecken. Det framgår med stor tydlighet ur den av Lindström och Karvonen välredigerade antologin, innehållande bidrag från såväl Sverige som Finland. Med *foci*, vilka sträcker sig från analyser av inbördeskriget, via problem kring presidentmaktens konstitutionella ställning i det demokratiska styrelseskicket i Finland, till frågan om etnicitet och tvåspråkighet, de extrema politiska rörelsernas uppkomst, utveckling och sociala förankring, Finlands ställning i 2:a Världskriget, den finländska säkerhetspolitikens framväxt och slutligen handelspolitikens roll i den finländska välståndsutvecklingen, täcker antologin ett mycket brett fält av samhällsvetenskapligt intressanta frågor. Boken har dessutom också ett intresse på grund av den väldokumenterade empiri som läggs i dagen. Kanske är det rent av fråga om en av de bästa vetenskapliga faktaböcker om det moderna Finlands politiska utveckling.

Nu handlar antologin emellertid inte enbart om Finland. Det finns även jämförande perspektiv, och teoretiska förklaringsramar. I en del kapitel t ex Yngve Mohlins om Finlands Inbördeskrig, tenderar ett kronologiskt presentationssätt att dominera, varemot Dag Anckars kapitel om Finlands presidentmakt, snarast hör hemma i den logisk-empiriska analystraditionen. Detta gör boken till stimulerande läsning. Hade redaktörerna valt att

strukturera bidragen hårdare i metodologiskt eller ämnesmässigt hänseende, hade man knappast kunnat få en så läsbar och läsvärd bok.

Det blir naturligtvis ofta en fråga om personligt tycke och smak som gör sig gällande när man skall värdera bidragen i en antologi inbördes. I en bok av det slag som "den finländska loggboken" blir en sådan värdering dessutom omöjlig eftersom det knappast går att uppställa några kriterier för inbördes jämförelse, utom just läsarens personliga intresse. Eftersom jag själv, i likhet med en rad andra västeuropeiska och amerikanska statsvetare, under ett antal år speciellt kommit att intressera mig för det politiska ledarskapets betydelse i moderna statsklick, är det naturligt att Dag Anckars bidrag om presidentmaktens ställning för mig framstår som ett av de viktigaste bidragen. Det rör sig om en initierad analys. Författaren har skrivit åtskilliga uppsatser och böcker i ämnet. Frågan är dessutom rykande aktuell, och har alltid varit det i Finlands politiska 1900-talshistoria. Senast under 1970-talet tog den finländska författningskommissionen ånyo frågan upp till övervägande, men då man inte kunde samsas om så mycket mer än att det nog inte är lämpligt att presidentämbetet har så stark ställning som det – av historiska skäl – har idag, bilades frågan. Dag Anckar har tidigare skildrat frågan om presidentämbetets ställning mot bakgrunden av en välutvecklad demokratidoktrin i *Folket och Presidenten* (1984), och där närmare redogjort för logiska skäl, härledda ur demokratiska principer, till att man bör inskränka presidentens maktbefogenheter, såväl på det inrikespolitiska som på det utrikespolitiska området. I så motto epitomiserar Anckars bidrag här tidigare väl redovisade ståndpunkter och analyser, och kapitlet fyller i boken som helhet en viktig sammanhållande funktion. För även om också sociologiska, demografiska och ekonomiska förhållanden kan kasta ljus över Finlands särdrag på den politiska utvecklingens område, framstår ledarskapet och dess demokratiska bakgrund ändå som det politiskt centrala för de beslut som på ett så avgörande sätt präglat den finländska samhällsutvecklingen.

Det finns kanske anledning att i detta sammanhang också – i korthet – beröra landets geografiska läge mellan Öst och Väst som en möjlig förklaringsfaktor för landets utveckling. Jag har läst Lindströms och Karvonens antologi som ett försök att komma bort från förenklade geopolitiska skildringar, som närmast betraktar finsk politik som ett bihang till den historiska utvecklingen i Sovjetunionen. Det vore knappast fruktbart att allt för mycket betona geopolitikens konstanter vid en analys av de förhållanden som skildras i "den finländska loggboken". Naturligtvis figurerar överväganden, som betingas av geopolitiska faktorer, i bakgrunden för all politik, inte minst finländsk, men utrikespolitiska kommentatorer

har haft en tendens att fästa allt för mycket uppmärksamhet vid dessa faktorer. Den politiska kulturen, konstitutionella frågor och då särskilt presidentens ställning *de jure* och *de facto*, sett mot partsystemiska förhållanden, utrikespolitiken, och ekonomiska skeenden, ger onekligen en mer differentierad och nyanserad bild. Och det är just den fasta förankringen i sådana utgångspunkter, som gör denna antologi om Finland till ett "måste" för envar, som intresserar sig för politik i vårt östra grannland. Till sist: boken är försedd med utförliga litteraturhänvisningar för de som vill fördjupa sig inom något av bokens ämnesområden. Den är också befriad från onödig jargong så att både lekmän och specialister kan ha glädje av den.

Tom Bryder

STIG ARNE NOHRSTEDT: "*Tredje världen i nyheterna*", Almqvist & Wiksell, Stockholm 1986 (akad. avh.)

Utgångspunkter.

Stig Arne Nohrstedt har i avhandlingen "*Tredje världen i nyheterna*" tagit sin utgångspunkt i den debatt om en ny internationell informationsordning som sedan början av 1970-talet kommit att främst föras inom UNESCO's ram. Den ena av två huvudlinjer i denna debatt utgörs av den kritik som främst från länder i tredje världen riktats mot i-länder i väst. Kritiken har gällt medieimperialistiska inslag som t ex dominansen av de västliga nyhetsbyråerna, vilken medför en otillfredsställande styrning av de internationella nyhetsströmmarnas omfång, riktning och innehåll. Det andra huvudperspektivet innefattar de västliga i-ländernas reaktion på denna kritik. Man har medgivit att det rådande systemet medför en bristande balans – kvantitativt sett – i nyhetsflödet. Däremot tillbakavisas kritiken avseende vilka ämnen som tas upp och hur de belyses. Någon statlig styrning av vad som skall förekomma i nyhetsmaterialet kan inte accepteras.

De mediepolitiska frågor som UNESCO-debatten rest behandlas inte vidare i avhandlingen. Syftet med avhandlingen begränsas till att, i ett ideologiteoretiskt perspektiv, dels empiriskt pröva de uppfattningar som framförts i den sk NIIO-debatten, dels bidra till förklaring främst av den innehållsliga utformningen av nyheter från tredje världen. (s. 20) Ur vetenskaplig synvinkel lovar onekligen en upptakt av detta slag gott. I de skrifter som tidigare publicerats inom det aktuella området har mer kvalificerade empiriska analyser varit relativt sällsynta. Stig Arne Nohrstedts ansats att med hjälp

av empiriska undersökningar belysa dessa stora och betydelsefulla men samtidigt politiskt starkt kontroversiella frågor kan därför sägas på ett betydelsefullt sätt komplettera tidigare arbeten inom området.

Redan i samband med presentationen av studieobjektet, dvs. nyhetsrapporteringen från inbördeskriget i Nigeria 1967–70, får man dock som läsare en stark förnimmelse av de begränsade generaliseringsmöjligheter som kan kopplas till resultaten av de empiriska undersökningarna. Självklart är det nödvändigt för en avhandlingsförfattare att se till att undersökningsmaterialet har en rimlig omfattning.

Den geografiska begränsningen uppfattar jag som rimlig inom ramen för en fallstudie av föreliggande typ. Begränsningen till en period då området befann sig i djup kris respektive krig skapar dock betydande problem vid analysen och kopplingen till NIIO-debattens inriktning på mer grundläggande karaktäristika i nyhetsflödet mellan sk u- och i-länder. Krigsrapportering, varifrån i världen den än kommer, utgör inte ett representativt underlag för mer generella uttalanden i dessa frågor. Material från den aktuella perioden borde lämpligen ha kompletterats med material från exempelvis en senare "icke-krigsperiod". Därigenom hade en mer tillfredsställande materialbas erhållits. Resultaten från en analys baserad på ett sådant underlag hade också medgivit en naturligare anknytning till den sk NIIO-debattens frågeställningar.

Den starka anknytning som författaren inledningsvis gör till NIIO-debatten motsvaras tyvärr inte av någon mer ingående genomgång av tidigare forskning inom detta område. Här hade det onekligen varit angeläget att Stig Arne Nohrstedt hade sökt karakterisera tidigare forskning och placerat in sin egen i detta sammanhang. Den mycket kortfattade presentation av tidigare forskning som finns i avhandlingen täcker endast ett fåtal studier vilka direkt behandlar konfliktrapporteringen från inbördeskriget i Nigeria.

Teoretiskt grundperspektiv.

Även utan en stark anknytning till NIIO-debatten framstår Stig Arne Nohrstedts studie som klart forskningsrelevant. Valet av teoretiskt grundperspektiv, liksom de resonemang som förs kring dessa frågor, ger, tillsammans med valet av en semiotisk huvudansats i analysarbetet, undersökningen en intressant profil.

I sitt syfte understryker Stig Arne Nohrstedt att analyserna i första hand kommer att utgå från ett ideologiteoretiskt perspektiv. Trots att vissa avsnitt i texten under redigeringsarbetet uppenbart har komprimerats kraftigt visar författaren här en god beläsenhet och förmåga att klart redovisa sina teoretiska grundresonemang.

Den ideologiteoretiska huvudansatsen presenteras

och diskuteras i relation till två andra förklaringsansatser inom nyhetsforskningen: nyhetsvärderingsansatsen och organisationsansatsen. Den förstnämnda inriktas främst på att klarlägga vilka kriterier som är avgörande för vad som blir en internationellt förmedlad nyhet. I flera studier har man funnit att en sådan nyhet oftast är relaterad till elitpersoner, har negativ karaktär och bekräftar stereotyper. Organisationsansatsen tar sikte på att klarlägga strukturella förhållanden som arbetsprocesser inom medierna, liksom tekniska och ekonomiska förutsättningar för dessas verksamhet. Successivt har dessa två ansatser kommit att växa ihop, genom att forskningen flyttat sitt fokus från en individcentrerad nivå till en organisationsnivå.

Den tredje ansatsen – ideologiansatsen – till vilken Stig Arne Nohrstedt redan från början knyter sitt huvudintresse, innebär en vidgning av den kontext i vilken analysen av nyhetsrapporteringen utförs. Betydelsefulla element i denna är den grundläggande uppsättning av idéer som finns i samhället, liksom de politisk-ideologiska sambanden mellan nyheterna och idésystemet. Analysen syftar till att bli klarlägga betydelsen av att vissa tolkningar av samhällsföreteelser och skeenden tillåts dominera i det internationella nyhetsutbudet.

Det ideologibegrepp som Stig Arne Nohrstedt använder i avhandlingen är knutet till sådana idésystem som legitimerar politiska makt- och dominansförhållanden. Han utgår från att studiet av ideologiska förändringar har två centrala aspekter. För det första – den ideologiska traditionen. För det andra – legitimationsintressen i den aktuella situationen. När han applicerar detta på sitt eget material innebär det att nyheterna analyseras med avseende på hur de förhåller sig till en i "västvärlden" traditionell bild av Afrika, samt hur de varierar med olika politiska ställningstaganden i den aktuella konflikt.

För att nyhetsförmedlingen skall kunna karaktäriseras som ideologisk menar författaren att det krävs att ideologin fungerar som kod för tolkningen av innehållet och att texterna innehåller stereotyper genom vilka ideologin bekräftas.

Frågeställningar, metodval och undersökningsmaterial.

Den snäva avgränsningen av undersökningsmaterialets inriktning och omfattning har tidigare kritiserats, främst mot bakgrund av kopplingen till några av NIO-debatens huvudlinjer. Även om man delvis bortser från beroendet av denna koppling finns det dock rika möjligheter att belysa betydelsefulla inslag i nyhetsrapporteringen från områden i tredje världen. De frågeställningar som Stig Arne Nohrstedt formulerar, med utgångspunkt i det aktuella materialet, ger tydligt utrymme för denna typ av

analyser (jfr s. 50).

De ovan nämnda två centrala aspekterna på ideologisk förändring utgör grunden när huvudfrågeställningarna formuleras. Reproducerar nyhetsartiklarna den traditionella bilden av Afrika? Tar man på tidningsredaktionerna hänsyn till den egna statens utrikespolitiska intressen i sin nyhetsrapportering? Som ett komplement till dessa frågeställningar förs också frågan om propagandans roll in i analysen.

När det gäller metodvalet så väljer Stig Arne Nohrstedt att lägga tonvikten på ett semiotiskt perspektiv. Han låter semiotiken "... bidra med uppslag till intressanta tolkningar, medan tolkningsteorin har använts i syfte att få kriterier för hållbarhet." (s. 37) Den kvalitativa innehållsanalys som genomförs med semiotisk metod kompletteras med ett antal analyser genomförda med traditionell systematisk, kvantitativ innehållsanalys.

Den typ av semiotisk metod som författaren valt att använda diskuteras endast sparsamt i avhandlingen. De kvantitativa analysmetoderna inte alls. Detta är enligt min bedömning en allvarlig brist. I båda fallen finns det ett stort antal arbeten, både metodologiskt och empiriskt inriktade, vilka skulle ha kunnat användas för en klagörande diskussion kring de valda metodernas förtjänster och begränsningar.

Denna brist på metoddiskussion accentureras genom att författaren i sin resultatredovisning för resonemang kring sin erfarenhet av de olika metodernas användbarhet i analysarbetet. Det är i dessa sammanhang lätt att få ett intryck av att användningen av de kvantitativa analysmetoderna betraktas som något nödvändigt ont och inte som ett lämpligt och fruktbart komplement till den semiotiska metoden. På åtskilliga ställen i resultatredovisningen poängterar författaren att resultaten från analyser utförda med kvantitativ metod är mycket svårtolkade eller att de "inte säger hela sanningen". Läsaren hänvisas i stället till resultaten från den kvalitativa metoden för de avgörande förklaringarna. (jfr ex. s. 115 och 132)

Jag håller med om att de med kvantitativ metod erhållna resultaten i många fall med fördel kan kompletteras med resultat från analyser utförda med andra metoder. I det aktuella fallet menar jag dock att Stig Arne Nohrstedt har missat en god möjlighet att genom att hårdare integrera de olika metoderna i sin analys, snarare än att så klart separera dem, utvinna mer och djupare kunskap i anslutning till de angivna frågeställningarna. En konsekvens av denna brist på mer utvecklat resonemang kring metodfrågor och presentation av analysresultat blir exempelvis att läsaren ges intryck av att den huvudsakliga skillnaden mellan de tre i inledningen presenterade alternativa förklaringsansatserna inom nyhetsforskningen skulle bestå i att den sistnämnda, dvs

den ideologiteoretiska, till skillnad från de övriga, kräver användning av kvalitativa analysmetoder. (jfr s. 148f)

Även när det gäller presentationen av undersökningsmaterialet kan författarens tillvägagångssätt ifrågasättas. I redovisningen saknas exempelvis tillfredsställande uppgifter när det gäller vilka principer som tillämpats vid val av undersökningsperioder och urval av tidningar, liksom en samlad diskussion kring vilka konsekvenser dessa val får för analysen.

Undersökningsmaterialet är hämtat ur tretton elittidningar – om vilka man endast får veta deras periodicitet och upplaga. Av dessa ”representerar” fyra Storbritannien (The Economist, The Observer, Sunday Times och New Statesman), tre USA (Newsweek, Time och US News & World Report), två Förbundsrepubliken Tyskland (Der Spiegel och Die Zeit), en Frankrike (L'Express), en Sovjetunionen (New Times), medan två betraktas som specialtidningar (West Africa och Jeune Afrique). Sammanlagt består undersökningsmaterialet av 659 artiklar, varav de brittiska tidningarna, liksom specialtidningarna, vardera svarar för drygt 35 %. De fyra undersökningsperioderna, vilka anges täcka de mest betydelsefulla faserna i kriget, omfattar 1: januari – juni 1967; 2: juli – oktober 1968; 3: maj – september 1969; 4: december 1969 – februari 1970. Avsaknaden av en tillfredsställande metoddiskussion, genomgång av de kriterier som styr urvalet av material och undersökningsperioder, samt brister i redovisningen av hur vissa för analysen centrala begrepp har operationaliserats leder, enligt min mening, alltför ofta till en besvärande osäkerhet vid värderingen av de resonemang som förs och de slutsatser som dras i resultatredovisningen.

Resultaten.

Att Stig Arne Nohrstedt varit medveten om åtminstone en del av de påpekade begränsningarna i sin undersökning framgår av följande ”ord på vägen” som han i sin sammanfattning riktar till eventuella kritiker: ”Resultatens allmänna relevans för debatten kan naturligtvis diskuteras. Det kan till exempel ifrågasättas om inte en studie av mer aktuell nyhetsrapportering skulle ha gett andra resultat, om urvalet av tidningar är representativt för nyhetsrapporteringen i stort och om inbördeskriget är ett extremfall. Men för att få större tyngd bör sådana invändningar underbyggas empiriskt.” (s. 208)

Låt mig innan jag kommer in på en närmare granskning av resultaten få understryka att ett dominerande intryck efter genomgången av resultatredovisningen är att man här bevitnar resultatet av en lång, arbetsintensiv och delvis mycket komplicerad kamp med ett material

som ursprungligen endast delvis avpassats för den aktuella typen av analyser. Det råder inget tvivel om att författaren lagt ner ett stort arbete på att söka göra materialet användbart för sina syften.

Resultatredovisningen är upplagd så att först presenteras resultat från den genomförda systematiska, kvantitativa innehållsanalysen, därefter den kvalitativa analysens resultat. Vad som varit avgörande för denna uppdelning efter metodologiska skiljelinjer framgår ej av texten. Möjligen kan man i de resonemang som förs spåra hos författaren dels en bristande tilltro till systematisk, kvantitativ innehållsanalys rent allmänt, dels upplevda brister i dataunderlaget för denna typ av analyser.

Även om jag beaktar de begränsningar som gällt för analysarbetet vill jag dock mena att det borde ha varit möjligt att, i stället för att som nu redovisa resultaten efter vilken analysmetod som använts, ha låtit de grundläggande frågeställningarna styra framställningen. Detta skulle ha inneburit att resonemangen fått en fylligare och säkrare grund och att en del av de svagast underbyggda kvantitativa analyserna hade kunnat föras bort ur diskussionen. En sådan uppläggning hade också gjort redovisningen mer överskådlig för läsaren.

Sin resultatredovisning inleder författaren med ett kapitel betitlat ”Medieimperialism eller journalistisk ofrihet? Hypotesprövning mot kvantitativa data.” (s. 111) Det är de båda huvudteserna från NIO-debatten som här provas på Nigeria-materialet med hjälp av systematisk, kvantitativ innehållsanalys. Problemet formuleras på följande sätt: ”Är tesen om medieimperialismen eller mottesen om inskränkningar i den journalistiska friheten mest fruktbar som utgångspunkt för analys av problemen i den internationella nyhetsförmedlingen från tredje världen?”

För det första konstaterar jag en begreppslig oklarhet och en innehållslig glidning i Stig Arne Nohrstedts resonemang på denna punkt. Det kan knappast ha varit hans avsikt att framställa de två tidigare presenterade huvudlinjerna i NIO-debatten som ”tes” och ”mottes”. De är ju snarast att betrakta som två tänkbara alternativa förklaringar. Glidningen i resonemanget kommer något senare i texten när uppgiften anges vara att pröva de nämnda uppfattningarnas fruktbarhet respektive hållbarhet. Av den följande resultatgenomgången framgår att det i första hand är hållbarhetsfrågan som Stig Arne Nohrstedt ägnat sig åt.

Uppläggningsen av den systematiska, kvantitativa innehållsanalysen är mycket ambitiös. Författaren har lagt ner ett omfattande arbete på att finna många infallsvinklar på sitt material. Ett stort antal hypoteser provas på det kodade tidningsinnehållet. I sina resultat, som huvudsakligen rör frågan om hållbarheten i kritiken mot massmedierna i väst för ”medieimperialistiskt bete-

ende", finner Stig Arne Nohrstedt oftast sina hypoteser bekräftade. Att detta kan ses som ett något besvärande förhållande när det gäller frågor som rör värderingen av de olika delresultaten noteras (s. 115), men diskuteras inte vidare i texten. Enligt min mening hade det här varit lämpligt att i en konkret kontext, diskutera betydelsen av det gjorda materialurvalet, samt i ännu högre grad krigsrapporteringens speciella ställning och förutsättningar i internationell nyhetsförmedling.

Författaren menar sig finna starkt stöd för den medieimperialistiska kritiken i sina resultat. Han konstaterar bl a att massmedier i västländer har en nyhetsbevakning som koncentreras till perioder av dramatik och konflikt. Rapporteringen domineras också av negativa nyheter. Sin grund för denna slutsats hämtar han ur det förhållandet att västliga medier, till skillnad från specialtidningarna, har en mycket knapphändig rapportering under den första perioden (våren -67), medan omfattning ökar kraftigt under period två (hösten -68), för att sedan åter sjunka under den tredje perioden (sommaren -69).

I jämförelse med resultat presenterade från andra studier framstår det nämnda förhållandet som högst rimligt. En genomgång av Stig Arne Nohrstedts grundmaterial visar dock på vissa brister vilka sänker tilltron till analysens säkerhet. Bl a saknas registreringar för material ur amerikanska tidningar. Med de låga N-värden som författaren bygger sin analys på kan avsaknaden, som exempelvis här av fyra artiklar under den första perioden betyda markanta förändringar i den resultatbilden. Notabelt i detta fall är att en av dessa i dataunderlaget saknade artiklar citeras av författaren i bokens metodavsnitt. (s. 39)

Min mer grundläggande kritik rör dock det faktum att Stig Arne Nohrstedt inte för något resonemang om i vilken större kontext de aktuella delresultaten måste ses. Nyckelfrågan är: När blev konflikten i Nigeria av sådan karaktär och omfattning att den rimligen kunde förväntas leda till rapportering i den speciella typ av veckovis utkommande tidningar – de på Västafrika koncentrerade specialtidningarna undantagna – som utgör underlag för denna studie. Konkurrensen med andra "världsnyheter" av liknande karaktär var under den aktuella perioden utomordentligt hård. I Mellanöstern pågick eskalationen inför utbrottet av sex-dagarskriget och i Vietnam fortsatte amerikanerna sin upptrappning av kriget mot FNL och Nordvietnam, för att bara nämna några konkurrerande nyhetstema. Krisen i Nigeria blir dessutom inte akut förrän i slutet av maj 1967. Först efter en mer utförlig diskussion av valet av analysperioder och efter det tt resultaten satts in i en bredare nyhetskontext menar jag att det kan vara rimligt att dra slutsatser av det slag som exemplifierats ovan.

Problemet med oklar begreppsdefiniering, och där-

med följande operationaliseringsproblem, framträder tydligt i några av de kvantitativa analyserna. Ett exempel på detta är när Stig Arne Nohrstedt studerar olika tidningsgruppers (gruppering efter utgivningsland, specialtidningar egen grupp) behov av att redovisa "legitimerande tolkningsramar" i texterna. Med legitimering avses "... att ju mer inblandat hemlandet är i konflikten desto mer angeläget är det för tidningarna att sätta in händelserna i en lämplig tolkningsram." (s. 119) För att pröva sina hypoteser i denna fråga betraktar författaren förhållandet mellan "faktuellt" respektive "tolkande" innehåll i tidningsmaterialet. Nyhetstelegram och översikter betraktas som faktuellt material, medan ledare och kolumn/kommentar utgör det tolkande materialet.

Resultaten av denna analys visar att nivån för tolkande material ligger högst i specialtidningarna – av författaren benämnda "afrikanska tidningarna" – och lägst i de neutrala ländernas tidningar (dvs. tidningar från USA och Västtyskland). De sistnämnda betraktas som kulturellt, geografiskt och politiskt mest avlägsna från Nigeria.

Enligt den använda kodinstruktionen är emellertid den enda skillnaden mellan "översikt" å ena sidan och "kolumn/kommentar" å den andra att översikter är osignerade. Detta betyder exempelvis att artiklar ur Newsweek och Time, vilka representerar det neutrala i USA, undantagslöst betraktas som översikter, medan motsvarande material i den brittiska tidningen New Statesman kodas som Kolumn/kommentar. Enda skälet till detta resultat är tidningarnas skilda principer för hur man anger vem som är författare till en artikel. De hypotesprövningar Stig Arne Nohrstedt genomför blir mot denna bakgrund utan värde.

Något senare i resultatredovisningen prövas bl a hur de attityder till de krigförande parterna och till olika subaktörer som figurerar i materialet samvarierar med tidningslandets ställningstagande i konflikten. De analyser författaren genomför visar på stor kreativitet och innehåller flera intressanta resonemang. Tyvärr så störs intrycket av en tidvis alltför långt driven statistisk analys på en mycket begränsad databas.

Jag vill emellertid även här påpeka vissa grundläggande brister i de analyser som genomförs. En sådan brist framträder tydligt när författaren diskuterar sambandet mellan tidningslandets ställningstagande i konflikten och de attityder till olika aktörer som återfinns i tidningsinnehållet. Attitydbilden i tidningar från probiafranska länder (Frankrike) och i profederala länder (Storbritannien och Sovjetunionen) blir över tid alltmer förmånlig för "den egna sidan", medan tidningar i neutrala länder (USA och Västtyskland) uppvisar en i stora drag konstant attitydbild.

Ett första grundproblem, som Stig Arne Nohrstedt

inte berör i avhandlingen, är vilka konsekvenser aggregeringen av data från tidningar ”med olika politisk färg” får för analysen. Genomgående presenteras data om innehållet i den konservativa tidningen Sunday Times sammanslaget med motsvarande data från bl a vänstertidningen New Statesman. Eftersom eventuella effekter av särdrag i attitydbilden, respektive hur tungt de olika tidningarna väger in i den samlade bilden, inte diskuteras är det vanskligt att bedöma värdet av dessa analyser.

Ett andra grundproblem sammanhänger med tidigare nämnda definitions- och operationaliseringsproblem. Jag vill här exemplifiera min kritik med användningen av begreppet ”probiafranska attityder”. Att som Stig Arne Nohrstedt okritiskt blanda ihop texter som uttrycker stöd åt eller sympati med den lidande civilbefolkningen i Biafra med förekommande uttalanden till förmån för den biafranska politiska ledningen under överste Ojukwu, leder till en feltolkning av tidningsinnehållet. En mer nyanserad kodning hade här givit en riktigare bild av hur de olika tidningarna framställde sin syn på konflikten och dess huvudaktörer.

Sammanfattningsvis är mitt intryck av presentationen av resultaten från den systematiska, kvantitativa innehållsanalysen att författaren visat prov på en stor uppslagsrikedom när det gäller att åstadkomma stor variation i infallsvinklar för analysen. De analyser som genomförs och de resonemang som förs kring resultaten är dock på flera punkter mindre övertygande. Detta beror bl a på brister i dataunderlaget, tveksamma operationaliseringar och ett otillfredsställande sätt att utnyttja den systematiska och kvantitativa innehållsanalysens möjligheter.

I avhandlingens avslutande två kapitel redovisar Stig Arne Nohrstedt sina resultat från analyser med kvalitativ metod. Analysen snävas nu in och koncentreras på att utifrån en ideologiteoretisk ansats studera medieimperialistiska inslag i nyhetsrapporteringen. Inledningsvis ställer författaren upp följande två frågeställningar: Vilken bild av inbördeskriget ger tidningarna? och Hur skall variationerna mellan tidningarnas bilder förklaras?

De undersökta tidningarna delas in i tre nya grupper: Väst, Öst och Syd. De två sistnämnda innehåller endast en respektive två av de totalt tretton tidningarna. I ett första analyssteg studeras likheter och skillnader mellan de tre grupperna av tidningar och i ett andra steg analyseras tidningarna nationsvis inom västgruppen. Underlaget för analysarbetet består av ca 100 artiklar utvalda så att de innehåller uppgifter om ”inre struktur”, varmed författaren avser uppgifter om Nigerias etniska, lingvistiska, sociala och/eller ekonomiska uppbyggnad. Ytterligare en avgränsning införs genom att analysen endast tar upp fyra dimensioner i texterna: 1) etnisk struktur; 2) huvudaktörerna; 3) bakgrund och 4) internationella relationer.

Författaren finner att i västtidningarna domineras av bilden av ett grymt stamkrig, vilket också innehåller element av motsättningar på det religiösa området (kristna mot muslimer) och beträffande utvecklingsnivå (ibos mot hausa-fulanis). Bilden anses vara starkt påverkad av den biafranska propagandan som väl anpassats, bl a genom medverkan av västliga PR-agenturer, till det västerländska ideologiska arvet när det gäller synen på Afrika. Även den sovjetiska tidningen uppvisar spår av den ideologiska faktorns inverkan, främst i form av ett tydligt historie-materialistiskt perspektiv i artiklarna. Bilden i specialtidningarna – Syd-gruppen – framstår som svårare att förklara. Underlaget är bräckligt och Stig Arne Nohrstedt konstaterar i detta fall att den avgörande skillnaden mellan västtidningarna och specialtidningarna inte ligger i frånvaro av ideologiskt färgade inslag i de senare, utan i att innehållet inte präglas av ett kolonialideologiskt tänkande. (s. 163)

I analysens andra steg granskas de bildvarianter som förekommer inom västgruppen. Bland de många delresultaten kan noteras att de brittiska tidningarna präglades av traditionella västerländska – koloniala – värderingar, vilket gynnade Biafra, medan lyhördheten för den brittiska regeringens officiella stöd till den federala regeringen senare successivt förändrade bilden. Den franska bilden, som dock endast grundas på tre artiklar ur tidningen L'Express, visar stor överensstämmelse med den officiella linje president deGaulle proklamerat, vilket i sin tur ligger i linje med den biafranska propagandabilden.

I de tyska tidningarnas bild är stamkrigsinslaget starkt. Bilden innehåller bl a ett ”anti-politiskt” inslag. Politiska aktiviteter i det egna landet förbigås med tystnad. Den omfattande biafranska propagandan tycks ha haft en stark inverkan. De amerikanska tidningarnas rapportering präglas av starka öst-väst-konfliktinslag. Stamkrigspektivet dominerar bilden av förhållandena i Nigeria/Biafra. Mot slutet av kriget förändras bilden något så att bl a de positiva (läs västliga) värderingar som inledningsvis var knutna till Biafra då kommer att överföras till de federala aktörerna. Stig Arne Nohrstedt konstaterar att ”Som företrädare för den västliga kulturens överlägsenhet, vilken tidningarna bekänner sig till och predikar, är de afrikanska aktörerna fritt utbytbara.” (s. 197)

Analysresultaten visar att koloniala föreställningar präglar bilden av händelserna i Nigeria/Biafra under den aktuella perioden. De livskraftiga föreställningar som detta koloniala synsätt representerar är en förklaring till de biafranska propagandaframgångarna. Vidare konstateras att nyhetsrapporteringen har influerats av hänsynstaganden till det egna landets officiella utrikespolitiska ställningstagande i konflikten.

Den dominerande koden i texterna är ”den tribala

konflikten", som övertagits från den koloniala ideologin. Genom att stereotyper av denna typ upprepas reproduceras ideologin. Stig Arne Nohrstedt drar av sina resultat också slutsatsen att rapporteringen syftar till att försäkra läsarna i väst att de inte kan drabbas av detta primitiva samhälls elände. Detta görs i syfte att legitimera det egna systemet inte bara historiskt utan också i den aktuella situationen. Därmed uppfylls de uppställda kraven på "ideologisk diskurs".

Innan jag kommer in på några kritiska kommentarer till författarens analys så vill jag framhålla att det i stora delar är en mycket intressant – och även spännande – text som Stig Arne Nohrstedt redovisar i de avslutande kapitlen. Uppenbart är att han på detta område har känt sig mer motiverad att göra en grundlig genomgång av materialet än vad fallet var med det kvantitativa datamaterialet. Ett naturligt skäl till detta kan ha varit att författaren här, till skillnad från vad som var fallet med underlaget för den kvantitativa analysen, har kontroll över hela analysprocessen. Anknytningen till de inledande resonemangen i avhandlingen blir här också mer tillfredsställande. Efter genomläsningen av de båda avslutande resultatkapitlen framstår dock avsaknaden av en mer utförlig diskussion av valet av semiotisk metod, och en relatering av denna till andra av samma typ, som en brist. Dessutom gör sig reliabilitetsfrågor, naturligt nog, starkt påmind. Stig Arne Nohrstedt har ansträngt sig att utvinna maximal information ur de studerade texterna. Den nedlagda arbetsinsatsen är uppenbart mycket stor. Ibland anser jag dock att författaren, även här, överutnyttjar ett bitvis mycket smalt underlag. Urvalet av de ca 100 artiklar som ingår i detta redovisas inte heller någonstans i avhandlingen, vilket leder till onödigt stor osäkerhet hos läsaren.

Även om jag spontant efter min första genomläsning fann författarens resonemang, exempelvis kring betydelsen av de etniska faktorerna i tidningarnas bild av situationen i Nigeria/Biafra mycket intressant och i en allmän mening ytterst rimliga, så måste jag också konstatera att det finns åtskilliga frågetecken kring de genomförda analyserna. Jag skall nöja mig med att ge ett par exempel för att illustrera min tveksamhet.

"Trots att de brittiska journalisterna och redaktörerna under hela krigsperioden undvek att låta stammotsättningarna återspeglas i bilden av kriget, visar det sig i efterhand att de sannolikt ansåg att dessa motsättningar var krigets grundläggande orsaker." (s. 167) Denna sats visar, enligt min mening, på ett klart otillfredsställande sätt att dra slutsatser ur materialet. För det första finns det flera exempel på förekomst av resonemang kring stammotsättningar i brittiska texter under krigsperioden. För det andra behöver ju inte det faktum att man ser *orsaken* till kriget i tribala motsättningar betyda att detta

perspektiv dominerar tolkningarna av händelser under resterande delar av undersökningsperioden. Jag saknar här en mer nyanserad diskussion kring förändringar i perspektivvalet inom olika tidningar.

Vad jag dock främst vill efterlysa är en diskussion kring betydelsen av att kriget ändrar karaktär under de två och ett halvt år det pågår. Biafras självständighetskamp övergår ju på slutet till att i stor utsträckning bli en självmordsoperation där den politisk/militära ledningen under överste Ojukwu driver en extrem "Festung-politik" framförallt på civilbefolkningens bekostnad. För att göra nyhetsrapporterna begripliga för de västliga tidningarnas publik framstår det som nödvändigt att göra en hel del referenser till lokala förhållanden och i dessa fall blir inslag med ett etniskt perspektiv oftast naturligt. Detta behöver emellertid inte betyda att den politisk-militära konflikten – kriget – som ligger långt över den lokala civilbefolkningens nivå speglas i samma etniska perspektiv. Mitt intryck efter genomgång av stora delar av grundmaterialet är att det finns en sådan nivå-differentiering i de västliga mediernas texter.

När Stig Arne Nohrstedt hävdar att förklaringen till att de brittiska tidningarna ändrade ståndpunkt under krigets gång från i huvudsak Biafra-vänlig till Nigeria-vänlig attityd, dvs en anslutning till den av labourregeringen förda utrikespolitiska linjen, så framställs detta som ett led i en anpassningspolitik från mediernas sida. Jag håller med om att uppslutning bakom en brittisk nationell linje kan ha funnits med som *en* påverkansfaktor bland flera. Att en sådan förklaring inte förefaller lika naturlig för samtliga brittiska tidningar framgår av följande citat av professor Ulf Himmelstrand: "Obviously the London Times for instance was interested in finding suitable targets for critical attacks on the Wilson Labour government and Wilson's support for the Nigerian Federation and lack of understanding for the Biafran cause served well as a suitable target for such criticism." (citerat ur Stokke, O. "Reporting Africa", s. 125)

Enligt min mening bör den starkaste förklaringsfaktorn, som ej diskuteras närmare i boken, sökas i de förändringar som inträffar i det faktiska skeendet i Nigeria/Biafra. De alltmör katastrofala förhållanden som rådde för civilbefolkningen i det krympande Biafra, inte minst på grund av tillförseln av krigsmateriel på Biafrasiidan och bristen på mat, liksom den biafranska ledningens kompromisslösa vägran att snabbt avsluta kriget, ställde den federala regeringens politik i en alltmör gynnsam dager. Det var denna typ av förändringar i verkligheten som gav tydliga utslag i nyhetsrapporteringen.

Jag har tidigare framhållit att Stig Arne Nohrstedt genomför sina resonemang på ett logiskt och intresseväckande sätt. Kritik har dock riktats mot att författaren i vissa fall överutnyttjat materialet för att få fram förkla-

ringar till vissa svårtolkade resultat.

Ett exempel på denna typ av övertolkning är förklaringen till att de västtyska tidningarna kvarhåller sin probiafranska attityd under hela perioden, trots att regeringen successivt intar en alltmer tydligt Nigeria-vänlig inställning. Den avgörande faktorn är enligt författaren påverkan av en "anti-politisk kod" i diskursen. För det första så stämmer det inte att de västtyska tidningarna väljer att bortse från den egna statens officiella ställningstaganden. Undersökningsmaterialet innehåller artiklar med sådant innehåll (jfr ex *Der Spiegel* 16 juni 1969, s. 112ff). För det andra så är ett sådant påstående, om man utgår från en sådan kännedom om den västtyska politiska kulturen och massmediakulturen som en semiotisk analys enligt min mening förutsätter, högst orimligt. Huvudorsaken till det aktuella resultatet är uppenbarligen här, liksom jag tidigare påpekade vid genomgången av den kvantitativa analysen, att författaren inte gör en distinktion mellan texter som uttrycker stöd för civilbefolkningen och texter som innehåller stöd åt den bifafranska politiska/militära ledningen.

Slutord.

Varje forskare som ger sig i kast med nya problem eller tar sig an gamla problem med nya metoder löper större risker att utsättas för kritik än andra, som håller sig till mer beprövade vägar. Stig Arne Nohrstedt tillhör den förstnämnda gruppen av forskare. Han tog över ett redan färdigt datamaterial och valde sedan den mödosamma vägen att både fullfölja behandlingen av detta med traditionell metod – i detta fall systematisk, kvantitativ innehållsanalys – och att teoretiskt förankra och empiriskt pröva nya metoder för att nå längre i sin analys. Som sina viktigaste analysredskap valde han i denna avhandling semiotik och tolkningsanalys, vilka på ett logiskt sätt kompletterar den förstnämnda analysmetoden.

För en opponent är det kanske alltför lätt att inte tillräckligt uppmärksamma det värdefulla i att en avhandlingsförfattare prövar nya vägar i sitt analysarbete. De kritiska anmärkningarna blir dominerande vid granskningen. Min genomgång av avhandlingen "Tredje världen i nyheterna" är i det fallet troligen inget undantag. Utan att därmed söka tona ned min kritik vill jag avslutningsvis understryka att Stig Arne Nohrstedt, både genom sina intressanta inledande teoretiska resonemang och genom att pröva olika analysmetoder på samma material, gjort en forskningsinsats som andra forskare kan dra stor nytta av.

Rutger Lindahl

OLOF RUIN: *I välfärdsstatens tjänst. Tage Erlander 1946–1969*. Stockholm 1986: Tidens Förlag. 382 s.

Frågan om det politiska ledarskapets väsen och utövning hör naturligtvis till de såväl klassiska som centrala i den statsvetenskapliga litteraturen. Den är klassisk i den meningen att åtminstone den politiska filosofin alltid intresserat sig för relationen mellan den eller de som styr och de som styrs, den är central i den meningen att politiskt ledarskap i en eller annan form utövas i varje politiskt system. Forskningsmässigt kan man nalka sig frågan från olika håll och på olika sätt, och det är antagligen riktigt att säga att i varje fall den nordiska statskunskapen inte visat särskilt stort intresse för den inriktning som i den politiska biografins form studerar enskilda ledare och deras politiska stil. Intresset har snarare koncentrerats till empiriska studier av de institutionella eliternas sociala bakgrund och rekrytering och till analyser av det styrande skiktets legitimitet, representativitet och beteendemotiv. När enskilda politiska personer har ställts i forskningens ljuskägla har detta företrädesvis skett inom andra discipliner än statskunskapen – sålunda har nästan varje finländsk president biograferats, men i inget fall har en statsvetare fört pennan.¹ När nordiska statsvetare enstaka gånger har studerat enskilda personer har dessa dessutom tenderat vara gestalter som intresserar mer i termer av politisk idévärld än i termer av ledarskap – låt mig här utnyttja tillfället att påminna om ett par arbeten inom den finska statskunskapens svenskspråkiga avdelning, nämligen *Sven Lindmans* numera litet bortglömda men eleganta och fascinerande studie av Johan Jacob Nordström och dennes samhällssyn samt *Lolo Krusius-Ahrenbergs* numera mycket bortglömda men likaså fascinerande studie av Carl Fredrik Ehrensvärds samhällssyn och politiska testamenten.² Med sin år 1986 utgivna bok om Tage Erlander och dennes politiska verksamhet har professor *Olof Ruin* sålunda berikat en genre som varit och är dåligt företrädd. Boken är redan därför välkommen. Den analyserar Erlanders verksamhet som statsminister och partiledare under de drygt två decennier Erlander innehade dessa positioner i Sverige, och den bidrar på ett förtjänstfullt sätt till kännedomen om Erlanders politiska ledarskap och Sveriges politiska närhistoria.

Ruins bok är en del av ett forskningsprogram vid statsvetenskapliga institutionen vid Stockholms Universitet, kallat "Välfärdsstaten och de centrala statsorganens styrelsekapacitet". Bokens titel knyter mycket klart an till programmet: enligt titeln var Erlander "I välfärdsstatens tjänst". Man läser kanske in för mycket i titeln om man tror att dess formulering samtidigt anger Ruins position i en vanlig stridsfråga, frågan om politiskt bemärkta personer är barn av sin tid eller skapare av sin

tid, inspirerade eller inspirerande personligheter. Ibland blir positioner av denna art rentav utslagsgivande för valet av forskningsobjekt – tex Lolo Krusius-Ahrensbergs ovan nämnda studie av Carl Fredrik Ehrensvärd tar en uttalad ansats i föreställningen om studieobjektet som en produkt av sin tid, en person i vilken tidsmiljön speglas. Ruin har inte i sitt val av forskningsobjekt använt så sofistikerade metodologiska utgångspunkter – för honom är det tydligen tillräckligt att Erlander varit Sveriges mest bemärkta politiska ledare under efterkrigstiden. Frågan om Erlander härvid varit inspirerad eller inspirerande är inte för honom i den meningen central att han skulle ägna den en fokuserad uppmärksamhet – implicita svar lämnas förvisso på flera ställen i framställningen, bl a i några avslutande reflexioner där det hävdas att Erlander förblev ”någonstans en maktens oskuld”, men en systematiskt utarbetad analys ges inte av frågan om det egentligen spelat någon roll för Sverige att just Erlander blev statsminister och partiledare år 1946. Man kan beklaga detta, och jag tycker nog för egen del att det är en brist hos boken att den inte är förankrad i metodologiska preciseringar av denna aspekt och av andra som har att göra med den sist och slutligen ganska svåra uppgiften att anlägga ett samhällsvetenskapligt perspektiv på enskilda personer och deras gärning. Den vetenskapliga apparaturen är helt enkelt bristfälligt rapporterad, och till någon del gäller denna anmärkning metod likväl som metodologi – jag vill sålunda göra påpekandet att Ruin med fördel kunde ha uppehållit sig mera vid källkritiska reflexioner inför delar av sitt material, särskilt Erlanders dagboksanteckningar, som han gjort flitigt bruk av.

Det har sagts och skrivits att Ruins Erlanderbiografi har en ganska stark prägel av vän- och hyllningsbok. Till dem som haft ett sådant intryck hörde Erlander själv: Ruin berättar i sitt förord att Erlander jultiden 1984 när han läst några av bokens kapitel i manuskript gav Ruin en stillsam förmaning: ”Du är väl inte bara för snäll mot mig”. Jag måste medge att min första ganska genombläddrande läsning av biografien efterlämnade ett liknande intryck, ett intryck av att Ruin inte hållit tillräcklig distans och att han i ordval och uppläggning kommit att uttrycka väl mycket av den attityd han bekänner i sitt förord, när han säger att han tyckte mycket om Erlander som person och ofta gillade den politik denne företrädde. Efter en andra och nu ordentlig genomläsning är jag emellertid beredd att medge att mitt första intryck var felaktigt – tex är mycket av det jag uppfattade vara bortförklaringar i själva verket förklaringar. Att reaktionerna på flera håll som sagt varit annorlunda har antagligen många orsaker. En är en skev förhandsinställning till samhällsvetarens förmåga att bedriva sitt yrke: när en socialdemokratiskt sinnad statsvetarprofessor skriver

om en socialdemokratisk partiledare kan slutresultatet inte gärna bli annat än en hyllningsskrift, låt vara nödortfött dold bakom en vetenskaplig terminologi och ett vetenskapligt angreppssätt. En annan är den rent politiska inställningen, där attityden till en produkt färgas av attityden till det objekt produkten avhandlar – jag har möjligen fel, men jag har intrycket att reaktionerna på Ruins Erlanderbok ganska långt följt ett mönster där reaktionens grad av kyla växer med bedömarens avstånd till socialdemokratisk ideologi och politik. En tredje faktor som i varje fall förklarar mitt första intryck har att göra med Ruins sätt att hantera sina distansskapande verktyg, och vid denna omständighet är det skäl att här dröja.

Det rätta sättet att skapa distans till ett politiskt eller på annat sätt närstående forskningsobjekt är givetvis att anläta en övergripande teoretisk referensram och att genomföra analysen på de villkor och i de kategorier ramen ger. Ruins val på denna punkt har varit att särskilja ett antal roller i vilka en svensk partiledare och statsminister förutsattes uppträda, och att analysera Erlanders sätt att agera i dessa roller och att därmed utöva en politisk stil. De roller varom fråga är blir regeringsbildarens, regeringschefens, partiledarens, ideologens, den nationella sammanjämkarens och beslutfattarens. Valet av analysverktyg ter sig onekligen lyckat, och bidrar till att ge framställningen struktur och spänst. Man kan naturligtvis ställa frågan om rollgalleriet är det rätta, om någon roll borde ha lagts till, någon tagits ifrån – för läsare som lever i en svensk miljö och i svensk politik ter sig frågan antagligen onödig och valet av roller tämligen självklart. För en utomsvensk läsare med erfarenheter från litet annorlunda politiskt-institutionella modeller är frågan mer naturlig, och benägenheten att efterlysa en explicit framlagd strategi för härledandet av roller därmed större. Alltnog, jag skall beröra två omständigheter som hör samman med Ruins sätt att arbeta med sin uppsättning roller.

”Herr Erlander har i sällsynt grad förblivit partigångare även vid statsrodret”, skrev Svenska Dagbladet i en kommentar sommaren 1953. Tidningen pekade här på det faktum att roller kan komma i konflikt med varandra, att det man gör i en rollgestalt kan påverka det man gör i en annan gestalt, t o m så att en roll kommer att starkt färga en annan. Mellan uppgiften att vara statsminister och uppgiften att vara partiledare bör rimligtvis i åtminstone någon mån föreligga den spänning Svenska Dagbladet talade om, rollerna som sammanjämkare och som beslutfattare är rimligtvis inte alldeles lätta att anpassa till varandra, samma kan väl sägas om rollerna som ideolog och sammanjämkare, etc. Vad Erlanders verksamhet som statsminister och partiledare beträffar, gör Ruin den intressanta reflexionen att en spänning knap-

past förelåg i Erlanders föreställningsvärld på denna punkt. Ruin hänvisar till tendensen hos ledare för stora organisationer och företag att se en identitet mellan eget intresse och samhällsintresse – ”i Tage Erlanders fall blev en sådan känsla av identitet särskilt stark”, skriver han. Socialdemokratin var i Erlanders ögon mer sak- och resultatintriktad än de andra svenska partierna; det låg därför inte bara i partiets utan i Sveriges intresse att socialdemokratin förblev stark och enig och vid maktens roder. Även på flera andra punkter faller Ruin kommentarer som belyser interaktionen mellan roller. Detta görs dock inte systematiskt, och detta är nog en omständighet som bidrar till ett intryck av snällhet mot forskningsobjektet. I Ruins framställning, uppbyggd kring roller som den är, saknar man ett sammanfattande kapitel i vilket rollerna ställs mot varandra, varför inte i en uttrycklig matrisform, i syfte att systematiskt undersöka rollernas samband och konsistensen i sådana samband – låt mig här notera att Ruin i bokens inledning ger en såvitt jag kan se träffande indelning av tiden 1946–1969 i fem perioder, som fångar in kastningar i svensk politik och svenskt samhällsliv under efterkrigstiden. Denna indelning utnyttjas dock inte mycket i den senare framställningen. Den kunde bli ha använts som en ram för det kapitel jag här efterlyser, en ram i vilken förklaringar söks till eventuella oregelbundenheter i Erlanders syn på sina olika roller och på den hierarki de bildade. Möjligen är det så att oregelbundenheter och inkonsekvenser inte förelåg i stor utsträckning – detta är en empirisk fråga, och den blir nog som sagt punktvis belyst i Ruins framställning. Men till den del sådana förelåg, och till någon del måste sådana ju rimligtvis ha förekommit, borde de ha lyfts fram och underkastats en systematiserande och fokuserad behandling, som i så fall hade varit ägnad att understryka i stället för att dämpa ned kastningar och inkonsekvenser i Erlanders politiska stil.

Jag berörde tidigare frågan om politiska ledare är barn av sin tid. Nära denna fråga kommer frågan om den på individer inriktade forskningen skall anlägga ett psykologiserande eller ett politologiskt perspektiv. Väljer man det förra, blir individens personlighet den faktor som skall sättas i högsätet vid försök att förstå ledarrollens utformning, väljer man det senare blir uppgiften snarast att granska hur individen tillägnar sig sin roll och sin stil i en särskild institutionell omgivning och med upprätthållande av särskilda relationer till medhjälpare, stödpersoner och konkurrenter. Ruin är ganska tystlåten beträffande sin strategi inför denna metodkonflikt, men med slutresultatet kan man inte gärna vara annat än fullt tillfredsställd. Tyngdpunkten ligger i och för sig klart på det politologiska planet; fråga är inte om en studie i Erlanders psykologi. Men uppdelningen i olika roller fungerar mycket väl när det gäller att komma till beskriv-

ningar och bedömningar av hur personlighet och politik var inflätade i varandra i fallet Tage Erlander. Läsaren bibringas sålunda en klar bild av hur olika personlighetsdrag hos Erlander, text och kanske framför allt dennes benägenhet ”att inte överila sig, att lyssna och begrunda”, slår igenom i hans sätt att hantera sina olika roller och därvid underlättar vissa rollbeteenden, försvårar andra. Som ”en resonerande och lyssnande statsminister”, för att citera Ruin, hade Erlander goda förutsättningar att text lösa konflikter inom regeringen; i beslutssituationer kunde samma drag däremot leda till en vaghet som irriterade många och till ett vacklande mellan ståndpunkter, till en tendens att skjuta på avgöranden och avvakta. Det skall noteras att Erlander var mycket medveten om detta inslag i sin personlighet och försökte hantera det, ibland även utnyttja det på ett beräknande sätt. ”Det är klart att jag är för svag och beskedlig men vi får väl ändå se om inte den taktiken till sist kommer att klara upp det hela”, skriver Erlander i sin dagbok i maj 1951 i anledning av en intern och ganska svårbehandlad regeringskonflikt. Det skall också noteras att tidens lopp och småningom växande erfarenheter från verksamheten som politisk ledare luckrar upp beständigheten i personlighetsförankrade beteendemönster: text blir Erlander efterhand mindre benägen, dock aldrig obenägen, att låta utnämningar av statsråd föregås av talrika samtal, konsultationer och samråd.

Särhållandet av olika roller bidrar således klargörande till analysen av den växelverkan som försiggick mellan personen Erlander och politikern Erlander. Att denna analys borde ha formulerats på ett mer systematiskt och summerande sätt har jag redan sagt. Vad den substans i Ruins framställning beträffar som har att göra med svensk politikens tillkomst och innehåll, är jag mindre skickad att ha någon mening. Min kunskap på området är härför otillräcklig. Jag vill emellertid intyga att boken även i detta avseende har varit en lärorik och nyttig läsning för en utomsvensk läsare. Samma omdöme gäller de iakttagelser som Ruin på olika ställen i boken gör om en politisk ledares vardag och arbetssituation, iakttagelser som i varierande mån kan generaliseras till att gälla jämväl andra ledare än Erlander och andra miljöer än Sverige. Erlander måste som statsminister syssla med mycket och intressera sig för mycket, snart sagt inget ärende fick vara honom främmande. Han framstod, skriver Ruin, ”som en Mädchen für alles”. Han kunde uppskatta den överblick han härmed fick av det svenska samhället och dess problemkarta, men han kunde samtidigt sucka över den ytlighet allmänsyssleriet medförde och beklaga att han inte fick tid att fördjupa sig tillräckligt, att ”kunna något ordentligt”, som han vid ett tillfälle skrev i sin dagbok. Vid läsningen av Ruins beskrivningar av Erlanders vardag och arbetssituation gör man

nog den reflexionen att en komparativ framställning om de nordiska statsministerposternas teori och praktik kunde vara ett ganska fruktbart vetenskapligt företag. Statsministerpositionerna och deras ramar, t ex departementsindelningen och regeringarnas koalitionsstruktur, är naturligtvis inte utformade på precis samma sätt i alla nordiska länder, och möjligheter finns därför att se i vilken mån rent institutionella faktorer kan bidra till att skapa variationer i statsministerämbetets praktik. Å andra sidan är positionerna varandra tillräckligt lika för att den som intresserar sig för ledarskapets psykologi skall ha en möjlighet att se i vilken mån det i själva verket är personlighetsfaktorer som utformar en sådan praktik och dess betydelse för den allmänna politik som förs.

Ruin hänvisar ställvis, men ganska sällan, till brev som Erlander mottagit eller avsänt. Uppenbarligen var Erlander inte en flitig brevskrivare – detta antyds i varje fall av Ruin i en notanteckning där det konstateras att Erlander ”åtminstone” skrev dagbok. Det är även möjligt att Erlander inte systematiskt sparade och arkiverade inkomna brev – deras antal bör ha varit betydande. Möjligt är även att Ruin inte beretts full tillgång till en brevsamling, om en sådan existerar. Att Ruin kunnat utnyttja det rika och unika material som Erlanders olika serier av dagboksanteckningar erbjuder utgör naturligtvis en duktig och kanske fullgod kompensation – Erlanders sätt att argumentera inför sig själv återfinns i dagböckerna, hans sätt att argumentera inför andra i de offentliga framträdanden han gjorde på olika och varierande fora, andras sätt att reagera på hans göranden och låtanden i olika typer av offentligt material, hans sätt att uppleva och ta intryck av reaktioner ånyo i dagböckerna. Ändå kan man beklaga att det inte varit möjligt att göra ett fullständigare bruk av brevmaterial. De sparsamma hänvisningar som nu görs till ett sådant material är illustrativa och nyanserade, samtidigt som de bidrar till textens tidsfärg och livfullhet.

Boken är illustrerad med 27 fotografier och avtryck. ”Välfärdsstatens ledare Tage Erlander på valturné”, heter det i en bildtext; i en annan berättas att ”Tage och

Aina studerar kartan vid en vägkant någonstans i Sverige.” En tredje bild visar hur Erlanders hustru kör honom till kanslihuset ”en försommardag i juni 1951”; många bilder avporträtterar Erlander i samspråk och sällskap med olika andra internationella och nationella politiska ryktbarheter. En torftig och snabb innehållsanalys ger vid handen att åtminstone två tredjedelar av bildmaterialet är ägnade att förmedla en klart positiv bild av Erlander som person och politiker, och illustrationerna förstärker därför intrycket av hyllningsskrift. De kunde med fördel ha varit betydligt färre. Boken har ett personregister, som vid kontroller visar sig pålitligt och vederhäftigt. Av de drygt etthundra nummer som upptas i bokens förteckning över citerad litteratur är endast 4–5 utomnordiska, vilket illustrerar den ovan påtalade sparsamheten i författarens ambition att knyta an till den internationella metodologiska diskussion som gäller den politiska biografien som genre.

Statsvetartexter är ofta rent ut sagt tråkig läsning. Olof Ruin hör dock till de statsvetare som har förmågan att komponera en text och att med stilistiska medel ge den liv och flykt. Ämnet är naturligtvis också tacksamt i detta avseende; att skriva om enskilda personer inbjuder på ett särskilt sätt till formuleringskonst och verbal elegans. Boken är definitivt en läsupplevelse.

Dag Anckar

Noter

- ¹ Jag vill här dock inskjuta att Jaakko Nousiainens år 1985 utkomna bok *Suomen presidentin valtiollisina johtajina* (WSOY: Juva) kommer nära denna genre i sin ambition att komparera de finländska presidenternas politiska stil och sätt att uppfatta sitt ämbete. Boken är tyvärr tillgänglig endast på finska språket.
- ² Sven Lindman: *Johan Jacob Nordström. Hans samhällssyn och politiska personlighet. I. Tiden intill 1854*. Åbo 1948: Acta Academiae Aboensis, Humaniora, Vol. XVI, 2; Lolo Krusius-Ahrenberg: *Tyrannmördaren C. F. Ehrensverd. Samhällssyn och politiskt testamente*. Helsingfors 1947.